

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА НОВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Освітній рівень: Магістр

Освітня програма: «Історія України»

Спеціальність: 032 «Історія та археологія»

**Формування системи національної безпеки в
Україні (1991-2007 рр.)**

Кваліфікаційна робота студентки:

Клюс Анастасія Сергіївна

(підпис здобувача освіти)

Науковий керівник:

к. і. н., доцент

Пижик А.М.

(підпис наукового керівника)

«Рекомендовано до захисту на ЕК»

Завідувач кафедри

к. і. н., доцент

Пижик А.М.

(підпис завідувача кафедри)

КИЇВ 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	11
1.1. Зовнішньополітичні небезпеки для української державності	11
1.2. Внутрішньополітичні загрози для національної безпеки України.	23
РОЗДІЛ II. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ	29
2.1 Концептуальні засади формування системи національної безпеки в Україні.	29
РОЗДІЛ III. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	45
3.1. Ядерне роззброєння та його вплив на національну безпеку.	45
3.2. “Кримський сепаратизм” як виклик для національної безпеки України.	54
3.3. Загрози для національної безпеки України з боку росії	64
ВИСНОВКИ	70
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	74

ВСТУП

Актуальність теми. Кожна держава приділяє особливу увагу формуванню стратегії національної безпеки та визначенню головних чинників від яких залежить стабільний розвиток та суб'єктність на світовій арені. Особливо довгим та важким було створення теоретико-методичних основ національної безпеки державами, які тільки проходили процес подолання колоніального минулого. Виключенням не стала і Україна, яка відновила свою незалежність після розпаду СРСР.

Для української держави важливість створення та реалізації стратегії національної безпеки визначалися історичними феноменами: російсько-українськими відносинами, де одна зі сторін не бажала втрачати іншу з орбіти свого впливу; кількістю воєнних дій у сусідніх регіонах та світі; загрозами інформаційній безпеці, поширенням ядерної зброї чи тероризму; пошуком ефективної системи колективної безпеки.

За майже 32 роки після відновлення незалежності України було затверджено три «Стратегії національної безпеки України», які стали відповіддю на виклики свого часу. Вивчення цих концептуальних політичних документів допомагає проаналізувати сильні сторони захисту національних інтересів та стратегічні помилки, які згодом вилилися у негативні результати.

Період з моменту набуття незалежності і до створення у 2007 році першого програмного документа, який визначав концепцію національної безпеки, є важливим оскільки найбільш повно розкриває складний шлях формування безпеки держави через аналіз загроз та чинників впливу на неї.

Аналізуючи події пов'язані з загрозами національній безпеці у 1990-тих та 2000-них роках можна оцінити досягнення й недоліки країни у виконанні завдань, що передбачені у стратегії, та окреслити небезпеки тривалого існування держави без чіткої системи національної безпеки. Вивчення попереднього досвіду дозволить визначити напрямки подальшої роботи з покращення національної безпеки України. Отже, ця тема є актуальною та потребує подальшого наукового вивчення.

Об'єктом дослідження є міжнародні та внутрішньополітичні фактори, які впливали на формування національної безпеки України.

Предметом дослідження є формування та функціонування системи національної безпеки України.

Мета дослідження проаналізувати на основі узагальнення і критичного переосмислення джерел та наукових публікацій формування системи національної безпеки України.

Для досягнення мети були поставлені наступні **завдання**:

- визначити основні чинники, які впливали на формування національної безпеки;
- дослідити внутрішні та зовнішні виклики для національної безпеки української держави;
- висвітлити концептуальні та нормативно-правові засади становлення системи національної безпеки України;
- проаналізувати особливості створення та функціонування державних інститутів сформованих для забезпечення національної безпеки України;
- прослідкувати основні напрямки діяльності державних інститутів з забезпечення національної безпеки по подоланню внутрішньополітичних та зовнішньополітичних загроз.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991 – 2007 років. Це час, коли Україна, як незалежна держава, зіткнулася з рядом кризових ситуацій, які формували необхідність створення стратегії національної безпеки з визначенням факторів ризику для унеможливлення втрати державою суверенітету та незалежності. Нижня межа – 1991 р. – обумовлена здобуттям незалежності Україною та становленням самостійним суб'єктом на міжнародній арені, якому треба визначитись з вектором руху. Верхня межа – 2007 р. зумовлена завершенням першого етапу формування системи національної безпеки і затвердженням першої «Стратегії національної безпеки України», яка спирається на попередній досвід забезпечення національної безпеки держави.

Територіальні межі відповідають межах державного кордону України.

Методологічною основою роботи є загальнонаукові методи пізнання, зокрема аналізу, синтезу та порівняння. Робота ґрунтується на принципах історизму. Серед спеціальних історичних методів використано метод критичного аналізу джерел, ретроспективний та історико-антропологічний методи.

Наукова новизна полягає в тому, що обрана проблематика не знайшла комплексного висвітлення у сучасній історіографії. Стратегія національної безпеки України 2007 року не розглядається як окремий документ, а лише у прив'язці до стратегій наступних років. У роботі проаналізовано не тільки зміст стратегії національної безпеки, а й події та чинники, які впливали на її формування. Разом з тим, у роботі розглядаються і випадки на практиці, які є порушення основ національної безпеки держави та відповідь на це центральної влади України.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх можна використовувати для покращення Стратегії національної безпеки України та заходів з запобігання її порушення. Оцінка сильних та слабких сторін стратегії, яка стала основою усіх інших стратегій національної безпеки України, дає можливість переосмислити історичні події визначеного періоду відносно сформованої опісля них Стратегії національної безпеки держави.

Історіографія проблеми. Українська історіографія досить широко досліджувала питання національної безпеки України, яка є однією з найбільш актуальних проблем сучасної держави. Дослідження національної безпеки України почалося з моменту отримання країною незалежності у 1991 році.

Українські дослідники національної безпеки активно аналізують різні аспекти міжнародної безпеки та геополітики, оскільки сучасна національна безпека великою мірою залежить від зовнішньополітичної ситуації та взаємовідносин з іншими державами.

Праці українських науковців з питань національної безпеки відображають інтерес до проблем регіональної безпеки та забезпечення безпеки в окремих секторах економіки, наприклад, енергетичній безпеці, кібербезпеці, військовій безпеці тощо.

Вивчення тематики національної безпеки України тісно пов'язане з ім'ям Володимира Горбуліна, який активно займається аналізом сучасної геополітичної ситуації, впливом зовнішніх чинників на національну безпеку, а також розробкою стратегій та механізмів забезпечення безпеки України. Він є автором багатьох наукових праць з питань національної безпеки та

оборони, в тому числі книг «Без права на покаєння» та «Засади національної безпеки України» (2009 р.).

Важливими є монографії створені співробітниками Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту зовнішньополітичних досліджень та Інституту світової економіки та міжнародних відносин НАН України. Серед робіт пов'язаних з національною безпекою можна виділити: «Стратегії розвитку України: теорія і практика» О. Власюка [28], «Глобальні трансформації і стратегії розвитку» О. Білоруса [11], «Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки» В. Горбуліна та А. Качинського [29]. У роботах аналізуються загрози національній безпеці України, пропонуються шляхи запобігання небезпекам та визначають особливості формування системи національної безпеки України.

Дослідженням політичних аспектів національної безпеки України та її концептуальні засади, стратегія і тактика забезпечення вивчались В. Кременем, І. Бінько, С. Головащенко. Приділена увага дослідників до геополітичної ситуації, яка виникла в Європі та світі у другій половині 90-тих років, співробітництва України з глобальними та регіональними системами колективної безпеки (Г. Перепилиця, В. Чумак, О. Гончаренко, Б. Парахонський, А. Гончарук, С. Нікіщенко, В. Маляров, В. Кузнецов).

Значне місце відводилось вивченню проблеми інформаційних чинників соціально-політичної стабільності українського суспільства та національної безпеки України (П. Ситник та В. Карасьов).

Також питанням національної безпеки та оборони займаються Л. Поляков, О. Данилюк, М. Мельник, М. Сунгуровський, Р. Безсмертний, О. Тарасюк.

Українська історіографія розглядає національну безпеку України як багатогранну проблему, яка потребує комплексного дослідження та розробки ефективних стратегій та механізмів забезпечення безпеки.

Аналізуючи роботи вказаних авторів можна зазначити, що в історіографії відсутній комплексний аналіз особливостей формування національної безпеки України, процес створення РНБОУ як координуючого органу у сфері національної безпеки та оборони й подій, які передували формуванню «Стратегії національної безпеки України» та перевірки на міцність усталених моделей.

Результати таких досліджень можуть бути корисними для вирішення актуальних завдань у галузі національної безпеки та формування відповідної державної політики.

Джерельна база дослідження спирається на широке коло опублікованих джерел, які умовно можна розділити на наступні групи: опубліковані документи, аналітичні довідки та доповіді, матеріали з періодичних видань, праці мемуарного характеру.

Одним з основних видів джерел, що відносяться до групи опублікованих документів є законодавчі акти. Це тексти законів України, постанов Верховної Ради України та указів Президента України. Ці документи дозволяють виявити основні напрямки державного регулювання питання національної безпеки протягом визначеного періоду, її стратегії та створення органів державної влади, які забезпечують захист національних інтересів держави.

Великий обсяг інформації з досліджуваної проблеми можна отримати при аналізі аналітичних доповідей створених при Національному інституті стратегічних досліджень, Інституті зовнішньополітичних досліджень,

Інституті світової економіки та міжнародних відносин НАН України та Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. У цих роботах не лише розглядаються питання наукових та методологічних підходів до створення системи національної безпеки, аналізується еволюція загроз національній безпеці, піднімаються питання природи української національної ідентичності, розвитку людського капіталу, політики в регіонах, безпеки держави в інформаційному полі, реформування сектору безпеки, висвітлюються проблеми зі забезпеченням реалізації національних інтересів та збереження національної безпеки в умовах російської агресії, а також наводяться документи, які торкаються різних аспектів національної безпеки України.

Цікавий матеріал, який висвітлює процес створення Ради національної безпеки та оборони України, формування “Стратегії національної безпеки України” та внутрішню обстановку серед керівників держави та державних органів влади, можна знайти у опублікованих книгах секретаря РНБО України В. Горбуліна, який присвятив всю свою діяльність питанню національної безпеки держави. Його праці містять роздуми автора, спогади і бачення важливих проблем пов’язаних із національною безпекою України.

Матеріали з періодичних видань «День», «Дзеркало Тижня» дозволяли висвітлити різні аспекти формування та реалізації національної безпеки в Україні.

Комплексне використання джерел дає змогу відтворити складні процеси пов’язані зі створенням концепції національної безпеки України та проблематикою її реалізації. Також аналіз джерел сприяє поглибленому вивченню та встановленню основних зв’язків між загрозами національній

безпеці країни протягом визначеного періоду та шляхів їх вирішення державою.

Отже, джерельна база з теми кваліфікаційної роботи є доволі розгалуженою, важливе місце займають законодавчі акти та аналітичні довідки, які дозволяють комплексно подивитися на питання національної безпеки України й сформуванню своє бачення сильних та слабких сторін державної стратегії захисту власних інтересів.

РОЗДІЛ I. ЗОВНІШНІ ТА ВНУТРІШНІ ВИКЛИКИ ДЛЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

1.1. Зовнішньополітичні небезпеки для української державності.

Місце держави в ієрархії міжнародних відносин обумовлюється двома основними чинниками: масштабом її інтересів чи претензій, а також наявністю відповідних ресурсів. Ці фактори призводять до розширення впливу держави на певному просторі, будь то субрегіон, регіон, континент або весь світ. Володіння територією, реалізація інтересів на ній, політична влада та втілення політичної волі стають важливими аспектами геополітики. Геополітичні інтереси визначають прагнення країни зайняти провідні позиції в міжнародній системі відносин.

Незважаючи на комплексні наслідки, які випливають з глобальних світових процесів, їх вплив на національну безпеку України здебільшого має опосередкований характер, і загрози, пов'язані з цими процесами, можна визначити як потенційні. Проте безпосередній вплив на національну безпеку України виникає внаслідок регіональних подій та процесів.

Україна була активно залучена до геополітичних змагань між конкуруючими силами. Одним із найважливіших викликів для України стало прагнення не залишитися на узбіччі світової арени. Глобалізація та протилежні процеси опору, занепад національних держав, знецінення народовладдя як основного права людини на самоврядування, усунення державного монополізму на застосування насильства та гуманітарні втручання – нові небезпечні тенденції для того періоду.

Багатовекторність чи двовекторність у зовнішній політиці України мала стати свідченням важливості різниці і сприяти дистанціюванню України від

росії шляхом знаходження різноманітних партнерів або балансування у відносинах із Заходом та росією. Така політика вела до м'якого ізоляціонізму України й не передбачала справжньої інтеграції ані в росію, ані на Захід.

Вплив росії на Україну перебуває в позаформатній сфері зовнішньої політики, оскільки мав тотальний та системний характер. Ці впливові прояви також відображаються у внутрішній політиці та розвитку соціуму в Україні, що до певної міри сприяють відродженню російської спадщини, яка проявляється в рисах української держави і українського народу. Таким чином, росія виступає як одночасно зовнішній та внутрішній фактор впливу на національну безпеку України.

Розвиток українсько-російських відносин має критичне значення для України, оскільки суттєво визначає її фундаментальні та життєво важливі інтереси, пов'язані з майбутнім країни. Однією з найбільших загроз для України є спроби росії відновити свій статус великої держави та впливового центру у багатопольярному світі, шляхом реінтеграції країн пострадянського простору під своє керівництво.

Протягом досліджуваного періоду російський тиск на Україну помітно зростав. Він проявився через кілька напрямків:

- по-перше, Москва використовувала свою домінуючу позицію основного постачальника енергоносіїв до України, що створювало залежність та можливість політичного впливу.

- по-друге, росія активно проводила антиукраїнську політико-інформаційну кампанію за допомогою Кремля та спецслужб рф. Ця кампанія спрямовувалась на дезінформацію, маніпуляцію громадською думкою та підірвання довіри до української влади та інституцій.

– по-третє, росія активно зосереджувала зусилля на кримському напрямку. Вона намагалась забезпечити свій рішучий вплив на події в АРК шляхом проведення політики керованої нестабільності. Цей підхід передбачав ключову роль Чорноморського флоту рф та спробу контролювати ситуацію в автономії.

Російські дії на цих трьох напрямках серйозно підривали національну безпеку України, спонукали до залежності та дезорієнтації. Україна змушена була активно реагувати на ці загрози, посилюючи свої заходи з енергетичної незалежності, зміцнення інформаційної безпеки та забезпечення безпеки на Кримському півострові.

Враховуючи те, що росія залишається сусідом України та має значний вплив у регіоні, подальший розвиток українсько-російських відносин та протистояння цим загрозам стануть вирішальними для забезпечення національної безпеки України та стабільності в регіоні.

Питання виводу Чорноморського флоту рф з Криму дійсно має принципове значення для забезпечення національної безпеки України. Воно вимагає проведення інвентаризації власності флоту, верифікації його озброєння та контролю над переміщенням підрозділів. При цьому важливо не лише вивести флот, але й забезпечити викорінення «російського духу» з півострова [17].

рф з 1991 року встигла створити та розвинула в регіоні російськомовні ЗМІ з проросійськими наративами, філіали російських ВНЗ та проросійські політичні сили. Це створило загрозу для національної безпеки, спонукало до конфліктів та внутрішньої нестабільності.

Крім того, наявність Чорноморського флоту рф викликала воєнно-політичні ризики, такі як участь роти морської піхоти ЧФ рф в війні в Чечні,

неконтрольована висадка десанту в курортних зонах або заміна застарілих літаків Су-17 на Су-24М, що можуть нести ядерну зброю. Всі ці дії погіршили геополітичну обстановку в регіоні та призвели до конфлікту, оскільки росія намагалась зберегти свої впливові сфери та завадити країнам колишнього СРСР вийти з-під її контролю.

Україна зіткнулася з відсутністю гарантій, наданих їй в рамках ядерного роззброєння, і стала об'єктом активних інформаційних та психологічних впливів з боку росії. Військове посилення Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) та конфронтація росії з країнами, які вийшли з фарватера її зовнішньої політики, створили нові зони напруги поблизу України.

У такій складній геополітичній ситуації розвиток українсько-російських відносин мав вирішальне значення для України. Забезпечення національної безпеки, збереження територіальної цілісності та майбутнього країни вимагають розуміння та ефективного управління цими складними взаємовідносинами.

Відмінність демаркації державних кордонів ставила перед Україною важливий виклик, пов'язаний з утвердженням суверенітету та забезпеченням національної безпеки. Невирішені територіальні питання з росією, зокрема стосовно кордону в Азовському морі та Керченській протоці, створюють підвищений ризик для України.

Українсько-російські відносини мали більший вплив, ніж просто двосторонні стосунки. Вони є критично важливими для зовнішньої політики України та майбутнього країни в цілому. Тому виникала необхідність розробки ефективної зовнішньої політики відносно росії, яка б забезпечила безпечне існування та розвиток України як незалежної суверенної держави.

Геополітична переструктуризація системи міжнародних відносин призвела до зміни з однополярної асиметрії, з США в центрі, до багатополлярної асиметрії. США втрачали свою попередню глобальну впливовість, що викликало загострення протиріч між ними та країнами Європейського союзу, що мають як економічні, так і геополітичні аспекти. У цих протиріччях росія намагалась зайняти свою позицію як самостійного геополітичного центру на євразійському просторі. росія прагнула переглянути світовий порядок, сформований після «холодної війни», і поставити під сумнів суверенітет нових незалежних держав, що виникли після розпаду СРСР.

У своїх зусиллях послабити вплив США на Європу та дискредитації НАТО та Євросоюзу, росія прагнула встановити паритетні відносини з рядом країн на умовах балансу як рівна в силі геополітична потуга [24]. Очевидно, такі плани росії означали для України відмову від перспективи вступу до НАТО та ЄС, а також втрату стратегічного партнерства зі США. У цьому контексті, російська політика спрямована на ізоляцію України та переконання американської сторони відмовитись від підтримки суверенітету та демократичного розвитку української держави.

Для Кремля Україна здавалась ненадійним партнером, який постійно порушує «правила гри». Принциповою особливістю нової, «відкоригованої» політики Кремля стало байдуже ставлення до підтримки стабільності в Україні. При цьому, створення хаосу в Україні, на фоні високого рівня конфліктності українсько-російських відносин, стає важливим фактором зовнішньої політики рф. Такі відносини не гарантували майбутнього України, оскільки залишали відкритими питання про її сутність та майбутні перспективи, як самостійної держави, яка відрізняється від росії.

Україні вдалося забезпечити необхідну політико-правову базу у відносинах з російською федерацією, яка відображала національні інтереси країни. Проте існувало кілька проблемних питань, які потребували вирішення, зокрема в економічній, гуманітарній, військовій та військово-політичній сферах. Деякими з актуальних проблем того періоду були створення газотранспортного консорціуму та Європейського енергетичного співтовариства, врегулювання питання демаркації кордонів Азовсько-Керченської протоки, а також умов перебування Чорноморського флоту росії у Криму [44].

Крім того, російська федерація сприймала євроінтеграційний курс України як виклик для розвитку двосторонніх відносин, що погіршувало стосунки між Україною та росією, а також ускладнювало досягнення європейських цілей країни. Нерозв'язані проблеми у відносинах між Україною та росією використовувалися внутрішньополітичними силами для підкреслення протиріччя в Україні, що загострювало загрозу національним інтересам, як внутрішнім, так і зовнішнім. Тому для України було важливим забезпечити гармонійне поєднання двох стратегічних пріоритетів на основі концепції спільного євроінтеграційного курсу.

Оскільки Україна активно прагнула досягти геополітичного статусу європейської держави, вона була зобов'язана забезпечити створення безпечного геополітичного середовища навколо себе. Однак наближення Євросоюзу та НАТО, з одного боку, та намагання росії створити власну євразійську цивілізацію та зайняти місце в якості впливового центру у багатопольному світі, з іншого боку, перетворювали територію України на своєрідну «буферну зону».

Наявність України в ролі буферної зони відповідала позиції Європейського Союзу і повністю вписувалася в його концепцію «сусідства», оскільки це не передбачало подальшого розширення та жодних зобов'язань стосовно майбутнього членства України в цій організації. З іншого боку, «буферна зона» могла використовуватись як фільтр для нелегальної міграції, організованої злочинності та інших загроз, які можуть на впливати європейську безпеку.

Проте статус «буферної зони» не тільки надавав можливість росії втручатись у внутрішні справи України, але також стимулював певні політичні сили спиратись на російський зовнішньополітичний чинник у боротьбі за політичну владу в Україні. Ця тенденція значно підірвала державний суверенітет України та створила загрозу національній безпеці країни.

Сценарій «Україна – буферна зона» міг бути в певній мірі прийнятним для Північноатлантичного альянсу з військової точки зору, оскільки він не вимагав додаткового розгортання сил на території нових членів та не припускав великих витрат на забезпечення їх оборони та безпеки. Але цей сценарій також мав свої недоліки та ризики для України.

З одного боку, позиція України як буферної зони обмежувала її можливості розвитку та незалежного прийняття рішень у політичних, економічних та безпекових питаннях. Країна могла стати залежною від великих держав та змушеною примусово дотримуватись інтересів інших країн-учасниць, незважаючи на свої власні.

З іншого боку, присутність України у ролі буферної зони підвищувала ризик конфлікту та напруженості між росією та Євросоюзом чи НАТО. Це

могло призвести до збройних конфліктів та загроз безпеці національного рівня для України.

Отже, хоча сценарій «Україна – буферна зона» мав певні переваги з погляду військової безпеки, проте він також ставив під загрозу самостійність, суверенітет та національні інтереси України. Держава мала велике завдання забезпечити баланс між забезпеченням своєї безпеки та розвитком як незалежної та суверенної країни.

Україна як «буфер» могла сприяти зміцненню євроатлантичної безпеки тільки в тому випадку, якщо б вона була внутрішньополітично стабільною країною, оскільки роль буфера позбавляє її зовнішніх умов для забезпечення такої стабільності. Проте ситуація невизначеності «буферної зони» може провокувати росію повернути цю територію під свій повний контроль і реалізувати тут своє політичне й економічне панування [22].

У геополітичному полі України видно чіткі ознаки регіоналізації. На теоретичному рівні можна виділити три зовнішні та внутрішні регіональні вектори, які спрямовані на досягнення оптимального балансу національних інтересів. Головні напрямки - Захід (Європейський Союз), Схід (Росія) і Південь (Середземномор'я) - відповідають специфіці заходу, сходу та півдня України. Тому втрата одного з цих зовнішніх напрямків призводить до руйнування багатовимірного комунікаційного простору української держави.

Україна має унікальне історичне розташування на перетині трьох значних геополітичних масивів: євроатлантичного, євразійського та ісламського. Це дає їй можливість виступати в ролі країни-балансиру, особливо в умовах суперечностей між цивілізаціями, які можуть мати глобальні наслідки. Будучи розташованою неподалік від ключової та нестабільної євразійської зони, яку часто називають "новими світовими

Балканами", Україна має додаткові зобов'язання. Тому зв'язати себе з НАТО та Європейським Союзом стає вельми логічним кроком для України, щоб забезпечити безпечне майбутнє держави.

Упродовж своєї незалежності Україна з більшою або меншою послідовністю прагнула до реалізації стратегії євроатлантичної інтеграції. Орієнтуючись на європейські країни з демократичними цінностями і відповідними параметрами національної могутності, правляча еліта позиціонувала свою прихильність до "європейського вибору".

У червні 1994 року Україна та Європейський Союз уклали Угоду про партнерство та співробітництво, яка набула чинності у березні 1998 року. Ця угода спиралася на політичні відносини з Україною, засновані на принципах демократії. Основні положення угоди стосувалися розвитку ринкових відносин.

Починаючи з 2001 року, уряд України регулярно перевіряв виконання стратегії та програми інтеграції з Європейським Союзом, проводивши щорічний моніторинг виконання планів дій для реалізації стратегічного курсу держави з євроінтеграції.

Євроінтеграційний курс для України означав не лише економічні зміни. Він також передбачав прискорення внутрішніх перетворень українського суспільства. Це включало концентрацію на ефективній моделі соціально орієнтованої економіки, заснованої на релігійних, культурних та етичних принципах. Крім того, цей курс спрямовувався на демократичні принципи реальної свободи та захисту прав людини. Євроінтеграційна стратегія відображала українську державність та самостійність в геополітичному контексті регіону.

На доктринальному рівні Україна поділяє концепцію “нової Європи”, основою якої є ЄС, Рада Європи, ОБСЄ та НАТО. Саме ці інституції є головними ставками в євроатлантичному курсі України.

На законодавчому рівні позиція України щодо європейської та євроатлантичної інтеграції залишалась незмінною. Курс на вступ до ЄС і НАТО офіційно проголошувався вищим політичним керівництвом як безальтернативний і такий, що відповідає життєво важливим інтересам України. ЄС, в свою чергу, розвиває завдяки укладанням угод з Україною свою Європейську політику сусідства.

Певною альтернативою стратегії європейської інтеграції була участь України в новому регіональному об'єднанні – Єдиному економічному просторі. Однак у січні 2005 року Президент України В. Ющенко заявив, що Україна відмовляється від проведення багатовекторної зовнішньоекономічної політики, а єдиним стратегічним вектором залишається партнерство з Європейським Союзом.

Така непослідовність у визначенні пріоритетів зовнішньої політики не залишилась непоміченою стратегічними партнерами України і негативно позначилась на регіональній та міжнародній політиці країни. Незважаючи на декларації про європейську інтеграцію, українське керівництво часто переоцінювало можливості співробітництва з провідними країнами Європи.

Кінець 2006 року був відзначений різким погіршенням міжнародного іміджу України та втратою її впливу на міжнародній арені. Зовнішня політика стала відображати не національні інтереси, а корпоративні, кланові та партійні. Втрата темпів на шляху до євроатлантичної та європейської інтеграції стала викликом для України. Серйозними подіями, що свідчили про цю небезпечну тенденцію, були промова Прем'єр-міністра України

Віктора Януковича під час його поїздки до Брюсселя у вересні 2006 року, де він заявив про неготовність України приєднатися до Плану дій з набуття членства, а також відсутність офіційних представників України на саміті НАТО в Ризі, що призвело до виключення українського питання з порядку денного цього форуму. Серйозним сигналом для України в реалізації її євроінтеграційних прагнень стала відмова ЄС визначити будь-яку перспективу на членство України в цій організації у новій посиленій Угоді про партнерство та співробітництво. Було засвідчено розбіжності в позиціях стосовно темпів та реальних перспектив інтеграції до НАТО не лише між Президентом і головою уряду, а й серед членів Кабінету Міністрів України, Глави МЗС та Міністерства оборони, які виступили з критикою такої позиції.

Відтак набули невизначеності темпи поглиблення інтеграції України до НАТО, є підстави говорити, що виникла певна пауза в діалозі з Альянсом. Ситуація на європейському та євроатлантичному напрямках, попри певні успіхи, не зазнала якісних змін на краще. У відносинах з ЄС було досягнуто низку позитивних результатів, які закладали умови для забезпечення в перспективі системного прогресу у відносинах. При цьому слід констатувати, що діалог з ЄС не був підкріплений адекватними ефективними діями всередині країни, ускладнювався зростанням політичного протистояння в системі державного управління. Внаслідок цього темпи інтеграції до ЄС уповільнилися, знизилась привабливість України як надійного та перспективного партнера ЄС.

Умови формування єдиного світового простору міжнародної безпеки поступово позбавляють сенсу позицію нейтралітету і позаблоковості. Закріплення позаблокового статусу за Україною і відмова від інтеграції до НАТО протирічать загальній тенденції розвитку міжнародного та

європейського безпекового середовища та створюють додаткові виклики і загрози національній безпеці держави.

У глобалізованому світі політика самоізоляції у будь-якій формі є неможливою і небезпечною. Потенційні загрози Україні на міжнародній арені пов'язані зі спробами економічного, політичного, культурного та інформаційного тиску. Україна повинна стати невід'ємною частиною якоїсь колективної системи безпеки, яка допоможе їй захищати свої національні інтереси.

Україна активно співпрацювала з різними міжнародними організаціями, такими як ООН, ОБСЄ та субрегіональні утворення, але вона залишалась поза межами найпотужнішої в Європі системи колективної безпеки - Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Членство в НАТО могло надати Україні додаткову гарантію безпеки та підтримку в разі загроз з боку інших держав [11].

Наша держава має враховувати, що універсальні та регіональні міжнародні організації відіграють важливу роль у забезпеченні національних інтересів країн-учасниць у сфері безпеки. Членство в таких організаціях може сприяти зміцненню стабільності та безпеки України.

Загалом, Україна має активно співпрацювати з міжнародними партнерами, вступати в міжнародні організації і розширювати свої зв'язки з ними. Це допоможе покращити безпековий статус країни, забезпечити захист національних інтересів і сприяти стабільності в регіоні та світі.

1.2. Внутрішньополітичні загрози для національної безпеки України.

Головні небезпеки для існування держави на початковому періоду її становлення: тенденція до сепаратизму і загострення соціальної напруженості, пов'язане з економічною кризою. Від 1991 року Україна зустрічалась з численними проблемами, які визначали основні напрямки її розвитку, характер та структуру конфліктів, вирішення яких мало вирішальне значення для майбутньої долі української державності.

Після набуття незалежності Україна постала перед проблемою самовизначення у політичному, економічному, культурному та мовному аспектах. Модернізація, геополітична стратегія, мовно-культурна політика та ідентифікаційні моделі були серед основних тем для дискусії [42].

Країна боролась зі спекуляціями окремих політичних сил відносно національних, мовних та релігійних питань, об'єктивно існуючих економічних диспропорцій розвитку регіонів України, що приводив до небезпечних тенденцій міжрегіонального відчуження та формування потенційних загроз цілісності держави. Політичні ігри навколо «федералізму», які проходили протягом виборчих кампаній визначеного періоду, не залишилися без наслідків для певних регіонів країни – Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей.

У червні 2003 року, Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про основи національної безпеки України» [7], відповідно до якого, у внутрішньополітичній сфері визначено низку загроз. Зокрема порушення прав і свобод громадян України, можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних та міжконфесійних відносин, загрози проявів сепаратизму та

незбалансованість у політичній сфері. Також, Закон визначав загрози в економічній сфері, такі як істотне скорочення ВВП, зниження інвестиційної привабливості, ослаблення системи регулювання і контролю економіки, тощо.

Сепаратистські тенденції – одна із головних загроз національної безпеки України. Підтримувані рухи російськими спецслужбами на початку незалежності та протягом її всієї історії заважали Україні спрямовувати розвиток державності. Цьому хворобливому явищу підігрували деякі політичні сили. Таким чином, сепаратистські рухи, які ще сформувалися у 1993-1995 роках на Донбасі знайшли своє відлуння і зіграли жахливу гру у 2014 році. Така сама ситуація була і в Криму, зокрема пов'язана із проголошенням т.зв. суверенної «Кримської республіки» у 1995 році. Тоді ці проблеми вдалося вгамувати, але не вирішити. Пізніше, вивчаючи свої помилки, російські спецслужби все-таки спромоглися свого [34].

Важливим фактором для національної безпеки стала тенденція щодо втрати ідейності громадян на інформаційному полі пов'язана з розвитком глобальних інформаційних мереж і боротьбою за вплив у глобальному інформаційному просторі. У контексті цього напрямку відбулося захоплення інформаційного простору України іншими державами, культурна та релігійно-політична експансія на її територію, нав'язування українським громадянам ідеології, стереотипів і переконань, несумісних з уявленням про державний суверенітет, територіальну цілісність, національні цінності й національні інтереси країни.

Із зарубіжних країн, які здійснювали інформаційний вплив на Україну, небезпеку для інформаційного простору України становила росія. Стратегія російської політики щодо України спрямована на реінтеграцію України в

лоно російської державності. Важливим чинником щодо визначення пріоритету застосування саме таких засобів є те, що росія мала всі технічні, мовні та ментальні можливості, щоб здійснювала домінуючий інформаційний вплив на населення України. Для цієї кампанії активно доєднувались центральні державні та недержавні телевізійні канали росії, які поширювали своє віщання на широку закордонну аудиторію, в тому числі й Україну. Іншим ресурсом інформаційно-пропагандистських дій виступали російські видання і їх філіали в Україні – «Комсомольська правда в Україні», «Известия в Украине», «Труд в Украине» і схожі проросійсько орієнтовані українські медіа та сайти. російський інформаційно-культурний вплив спрямований на сприйняття України як держави, яка не відбулась, а помилково виникла на карті світу, і яка не може мати перспективи в майбутньому. Так нав'язувалася думка, що ця історична помилка має бути виправлена шляхом повернення України до росії. Насадження ж «російського світу» та його «духовних скріп» відбулось успішно через пробуксування формування національної ідеї на державному рівні.

Одна з найбільших проблем українців, пов'язана з самоідентифікацією. Якщо середньостатичний росіянин єльцинсько-путінської росії демонстрував прихильність до царя та самодержавної влади, а середньостатистичний європеєць орієнтувався на рамки законів, то українець так і не визначив положення своїх ідейних координат. Ця проблема постійно знаходиться в українській політиці, так і в секторі безпеки, зокрема, своєрідними перекосами, які важко назвати помилками, але й наслідки їх занадто двозначні та суперечливі [19].

Причиною низького рівня національної ідентичності українського народу стало те, що під час суспільних перетворень всі традиційні форми

ідентичності, що існували до радянських часів (державна, економічна, політична, духовна), були втрачені, тоді як формування нової національної ідентичності гальмувалося важкими обставинами 1990-тих років. Чітко спостерігалась тенденція відчуження населення України від держави через те, що її діяльність не відповідала інтересам та потребам громадян. Багато проблем, таких як корупція, хабарництво, бюрократизм і т.д., лише погіршували цю ситуацію. Всі верстви українського суспільства були пересичені демологічними обіцянками, налякані загрозою безробіття й соціальних вибухів, такими як акція «Україна без Кучми», вбивство журналістів, розправа над політичними опонентами, тощо.

Одним із аспектів внутрішньополітичних загроз можна зазначити відсутність чіткої державної політики стосовно церкви та релігії. Хоча Україна декларувала, що є секуляритарною державою, на практиці виникала проблема із становленням української єдиної церкви [23]. Відтак, по суті «державною церквою» в країні стала агентурна російська – Українська православна церква Московського патріархату, де служба відбувалася російською мовою, а вірян привчали любити «велику росію». Цікавим аспектом тодішнього релігійного життя було й те, що церква спрямовувала виборців голосувати за тих, чи інших кандидатів, приміром у 2004 році, в церквах УПЦ МП розповсюджували календарі з агітацією за Віктора Януковича із закликом голосувати за «православного кандидата».

Важкість ситуації поглиблювалась внутрішньополітичною кризою в Україні. Продовження невизначеності в парламенті призводила до того, що держава могла втратити необхідні атрибути незалежності. Сама криза державності пізніше призвела не тільки до територіального та ментального розколу України на Схід та Захід, так і до російсько-української війни.

Важливою внутрішньополітичною загрозою для національної безпеки варто вважати вибори в Україні. Зумовлені низькою політичною культурою, правовою грамотністю та не розумінням інституту виборів в Україні, зацікавлені особи маніпулювали думкою виборців, а подекуди відбувалися спотворення їх результатів.

Приміром, першими «ризиковими» для нацбезпеки вибори відбулися у 1994 році. Тоді вперше у внутрішніх політичних процесах брали участь російські політтехнологи та система російської пропаганди, яка працювала на фаворита виборчих перегонів – Леоніда Кучму. Відповідна агітація, за «зрозумілого і конкретного» кандидата, а не «націоналіста із колгоспним мишленням», агітація на популярних тоді в Україні російських телеканалах, а також організація виборчого процесу за більші можливості і підтримки російським капіталом дозволили суттєво вплинути на хід виборчих перегонів. Аналогічна ситуація повторилася й під час виборів 1999 року, щоправда там взагалі було розіграно російський сценарій із недопущенням комуністів до влади [19].

Вибори у 2004 році взагалі потрапили до світової практики електоральної політики: масові фальсифікації призвели до проведення повторного голосування й за великим рахунком, внесли зміни у виборчі реалії країни, в тому числі й до законодавства. Неможливість врегулювати зрозумілу електоральну політику та підвищити політичну культуру українців призводили до численних політичних криз. Однією з важливих внутрішньополітичних загроз була нездатність еліт сформувати і реалізувати консолідовану стратегію розвитку держави. Зокрема, Україна в залежності від зміни партії при владі постійно вишукувала партнерів чи то на заході, чи то на сході.

Незважаючи на соціально-економічні проблеми, українська нація зберігала самоідентифікацію, цілісність та можливість для наступного розвитку, а масштаби описаних викликів мали певні локальні виміри. Для реалізації Україною визначеного курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію пов'язана з ризиками, для усунення яких необхідний ряд рішучих кроків української влади.

Сучасний світ є досить агресивним середовищем з неочікуваними сценаріями розвитку. Геополітичні ризики пов'язані з загостренням політичного суперництва між Заходом в обличчі НАТО та Сходом в обличчі росії. Україна в цьому світі виглядала практично беззахисною країною з застарілою концепцією національної безпеки і суперечливою внутрішньою політикою. До цього ж вразливість посилюється горезвісною амбівалентністю українців [13].

Проте, незважаючи на соціально-економічні проблеми, українська нація зберігала самоідентифікацію, цілісність та можливість для наступного розвитку, а масштаби описаних викликів мали локальні виміри. Для реалізації ж Україною визначеного «Стратегією національної безпеки України» курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію знадобилось чимало часу й подолання спротиву внутрішніх та зовнішніх сил.

РОЗДІЛ II. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

2.1 Концептуальні засади формування системи національної безпеки в Україні.

У сучасному світі ідея «національної безпеки» стала невіддільною від формування політики будь-якої держави та її зв'язків з міжнародним співтовариством. Ця концепція, протягом багатьох століть, слугувала основою зовнішньої політики численних країн, виправдовуючи вжиття силових заходів, інтервенцію, а також ізоляціоністську та пацифістську політику. Звісно, протягом часу ця теорія пройшла певну еволюцію від макіавеллівських часів, але сучасні принципи, що пріоритетно використовуються в міжнародних відносинах, краще ілюструються розробниками школи реалізму як у Європі, так і в численних американських контекстах.

Однак, все ще існують суперечності в трактуванні цієї концепції, пов'язані як з самим визначенням «національної безпеки», так і з об'єктивною ідентифікацією національних інтересів та бажанням правлячих еліт збігати свої корпоративні інтереси з інтересами нації або загальнолюдськими інтересами.

У засадничих державотворчих документах України, таких як Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. [2] та Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. [9], відсутня чітко сформована теоретична платформа та відповідні вербальні визначення базису національної безпеки України. В цих документах згадується

«українська нація», «національна держава», «національна державність», «усі національності», «національно-культурний розвиток», «національно-культурне відродження», «національно-етнографічні особливості», «національно-культурні потреби» і «національні цінності», проте поняття національної безпеки не згадується прямо.

У радянському спадку відсутнє поняття «національна безпека» в ключових державних, політичних, законодавчих, військово-політичних, науково-освітніх та інших сферах. Залежно від конкретної суспільно-політичної ситуації, заміниками цього поняття використовувалися «державна безпека», «міжнародна безпека», «воєнна (оборонна) безпека» та «екологічна безпека» (особливо після Чорнобильської катастрофи у 1986 році). Рання риторика державотворення в Україні в період 1990-1991 років не містила чіткого визначення національної безпеки, що було характерно для попередньої радянської держави.

У зв'язку з обмеженим використанням західної суспільно-політичної термінології для опису масштабних суспільно-політичних змін на пострадянському просторі, базові державотворчі документи були обмежені у змістовному просторі. Внаслідок цього, інтеграція поняття «національна безпека» в українські державотворчі реалії відбувалася з певною інерцією. Деякі дослідники, наприклад Ярослав Дашкевич, навіть пропонували відмовитися від цього терміна на користь українського еквівалента «державна безпека».

У незалежній Україні розвиток теорії та практики державної безпеки був формальною реставрацією безпекової теорії та практики радянського періоду, що не підтримувалося. Державотворчі сили України не бажали продовжувати розвиток безпекової концепції, яка була характерна для

радянського періоду. Це пов'язано з бажанням відокремитися від минулого тоталітарного режиму і побудувати нову демократичну державу зі своїми цінностями і принципами [41].

З цією метою Україна звернулася до західної термінології і практик, де поняття «національна безпека» має ширший і більш визначений зміст. Використання терміну «національна безпека» дало змогу зосередитися на захисті суверенітету, територіальної цілісності, економічного розвитку, прав людини, демократії та інших важливих аспектів, що становлять фундамент національної безпеки.

Таким чином, імплементація поняття «національна безпека» в українські державні реалії відбулася шляхом адаптації західних підходів до національних потреб і викликів, з якими стикалася Україна в процесі державотворення та змін. Це дало можливість розвивати власну концепцію національної безпеки, враховуючи специфіку країни та виклики, з якими вона зіштовхується.

Україна зіткнулася з труднощами у визначенні своїх національних інтересів через різноманітність самоідентифікації українського народу. Відсутність єдиного менталітету щодо суспільно-політичної організації, релігійних уподобань, етнічного та географічного походження ускладнює процес визначення національних інтересів. Політичні події, які мали місце протягом 2004-2007 років, та спроби окремих політичних груп використовувати ці розбіжності для особистих політико-економічних переваг, подальше ускладнюють цю ситуацію.

Розбіжності в підходах до національних інтересів України, які часто є протилежними, роблять її особливою як у європейському, так і в

глобальному контексті. Ці розбіжності гальмують суспільно-політичний та економічний розвиток країни.

Одним з ключових механізмів реалізації національних інтересів є зовнішньополітичний курс, який спрямований на захист стратегічних та геополітичних інтересів у сфері національної безпеки, суверенітету, територіальної цілісності, політичної незалежності та демократичного розвитку. Крім того, він також спрямований на захист економічних інтересів, зокрема шляхом інтеграції у світове господарство та створення сприятливих зовнішніх умов. Зовнішньополітичний курс також враховує регіональні та локальні інтереси, пов'язаних з розвитком держави, захистом законних прав і свобод громадян та юридичних осіб за кордоном.

У контексті визначення національних інтересів України, зовнішньополітичний курс грає важливу роль у забезпеченні безпеки країни та її національних інтересів на міжнародній арені. Це охоплює захист суверенітету та територіальної цілісності, збереження політичної незалежності та демократичного розвитку. Також враховуються економічні інтереси, пов'язані з розвитком національної економіки, її інтеграцією у світове господарство та створенням сприятливих умов для економічного зростання.

Оскільки український народ має різноманітні погляди та інтереси, визначення національних інтересів стає складним завданням. Проте, шлях до забезпечення національних інтересів полягає в усвідомленні спільних цінностей, демократичних принципів, економічного розвитку та зміцнення державності. Розуміння національних інтересів має враховувати потреби всіх верств населення і забезпечувати стабільність, процвітання та добробут країни.

Національна безпека має фундаментальне значення для України, оскільки вона є довгостроковим підґрунтям для формування стратегічних цілей, пріоритетних завдань і ключових напрямків внутрішньої та зовнішньої політики країни.

У цьому контексті особливо важливо визначення основних цінностей, які мають базуватись на невід'ємних складових кожної держави, таких як суверенітет, територіальна цілісність та загальноприйняті поняття громадянської ролі, демократичної організації суспільства, прав та обов'язків громадян. Більшість країн світу закріплюють такі основні цінності у своїх Конституціях.

Конституція України, яка була розроблена і прийнята на демократичних засадах, є основним джерелом ідентифікації національних інтересів країни. Вона відображає необхідні умови для існування держави, її зовнішнє оточення та внутрішні відносини.

Ключові національні інтереси визначають пріоритети та стратегічні цілі зовнішньої політики України, які закріплені у відповідних законодавчих актах, таких як Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями зовнішньої політики України» (1993 р.) [8], Закон України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.) [7], Рішення Ради національної безпеки і оборони України та відповідні Укази Президента, такі як «Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО)» (2002 р.) та «Стратегією національної безпеки України» (2007 р.) [10] інших нормативних документах.

Серед пріоритетів і стратегічних цілей національної безпеки України насамперед виокремлюються:

- Створення безпечного міжнародного середовища навколо України шляхом зміцнення системи колективної безпеки в європейському та трансатлантичному просторі, розвиток співпраці на глобальному та регіональному рівнях.

- Інтеграція України до європейських та євроатлантичних структур, забезпечення повноправної участі в загальноєвропейській системі колективної безпеки, просування на шляху набуття членства в НАТО.

- Розвиток партнерських відносин з російською Федерацією на основі прагматизму, відкритості та взаємовигідної співпраці, що є ключовим напрямом забезпечення національної та регіональної безпеки.

- Розширення співпраці та активна участь в регіональних структурах, оснований на пріоритетах європейської та євроатлантичної інтеграції. Це включає розв'язання «заморожених» конфліктів, зокрема Придніпровського, і поглиблення двостороннього та багатостороннього співробітництва з країнами Чорноморського регіону, остаточне вирішення питань делімітації та демаркації кордонів з сусідніми державами.

- Розвиток двосторонньої співпраці, зокрема з іншими стратегічними партнерами, є важливим аспектом національної безпеки України. Поряд зі стратегічними партнерами, з якими Україна підтримує активну співпрацю, такими як Сполучені Штати Америки, велика увага приділяється розвитку та зміцненню взаємовигідних відносин з іншими країнами.

Національна безпека України має першочергове значення для державної політики, спрямованої на захист національних інтересів та забезпечення безпеки громадян, суспільства і держави в усіх сферах життєдіяльності. Основи цієї політики закріплені у Законі України «Про основи національної безпеки України», що був прийнятий 19 червня 2003 року [7]. Успішне

існування, самозбереження та прогресивний розвиток України як незалежної держави невіддільні від реалізації цілеспрямованої політики щодо захисту національних інтересів.

Закон визначає національну безпеку як гарантію захисту життєво важливих інтересів громадян, суспільства і держави, що забезпечує стале суспільне розвиток, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізацію реальних і потенційних загроз національним інтересам України. Закон також визначає пріоритети національних інтересів, об'єкти національної безпеки і суб'єкти, відповідальні за її забезпечення, а також основні напрями державної політики, повноваження та основні функції державних органів у сфері безпеки.

Україна приділяє велику увагу розробці та затвердженню стратегії національної безпеки та воєнної доктрини, які визначають цільові настанови та керівні принципи воєнного будівництва, а також спрямовують діяльність державних органів для своєчасного виявлення, запобігання та нейтралізації реальних і потенційних загроз національним інтересам [28].

Воєнну доктрину України було затверджено Указом Президента України 15 червня 2004 року з урахуванням оборонного характеру. Україна не вважає жодну державу своїм воєнним противником, але вважатиме потенційним воєнним противником державу або групу держав, якщо їхня недружня політика загрожує безпеці України. Водночас, Україна не має територіальних претензій до інших держав і не визнає таких претензій з боку будь-якої держави.

Нова Воєнна доктрина, у порівнянні з попередньою, що була затверджена Постановою Верховної Ради України 19 жовтня 1993 року, не містить посилянь на намір України стати нейтральною позаблоковою державою, як

передбачено Декларацією про державний суверенітет України, прийнятою Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 року, і на яку зроблено посилання в Акті проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року, схваленому на Всеукраїнському референдумі 1 грудня 1991 року.

12 лютого 2007 року Президент України затвердив «Стратегію національної безпеки України», в якій були визначені життєво важливі національні інтереси країни. Ці інтереси охоплюють такі аспекти, як захист прав і свобод людини і громадянина, збереження суверенітету та територіальної цілісності України, недоторканності державного кордону, демократичного конституційного ладу, верховенства права і єдність держави на основі консолідації всіх територіальних громад, соціальних верств та етнічних груп навколо цінностей незалежного, вільного, суверенного та демократичного розвитку України.

У визначенні пріоритетів та стратегічних цілей, що відповідають національним інтересам України, враховувалися політичні та соціально-економічні процеси у сучасних міжнародних відносинах, зокрема глобалізація та міжнародна економічна та політична інтеграція.

У зв'язку з цим, національні політичні та економічні системи, а також їхній інформаційний простір стають більш залежними від зовнішніх впливів, а процеси інтеграції посилюються. Особливо в Європейському регіоні, до якого належить Україна, відбуваються найпотужніші інтеграційні процеси у світі, що вимагають від учасників такої інтеграції корекцій у формуванні національних інтересів з урахуванням згоди на колективні інтереси цього інтеграційного утворення. Ігнорування загальноєвропейських інтеграційних процесів призвело б до маргіналізації ролі будь-якої європейської країни на світовій політичній арені та в міжнародних економічних зв'язках, що

обмежило б її потенціал для реалізації національних інтересів. Отже, Україна розуміє необхідність активної участі в інтеграційних процесах, забезпечуючи тим самим взаємозв'язок між своїми національними інтересами та загальноєвропейськими цілями для забезпечення стабільного та процвітаючого майбутнього.

Для забезпечення національної безпеки України, необхідно було вирішувати низку зовнішніх викликів, які були визначені. Наявність неврегульованого конфлікту у придністровському регіоні Республіки Молдова, що межує з Україною, створює нестабільну ситуацію, яка потребує пошуку мирного вирішення. Непорозуміння щодо розмежування кордонів акваторій Чорного і Азовського морів, а також Керченської протоки, вимагають уваги та дипломатичних зусиль для досягнення взаємоприйняттого рішення. Розмежування державних кордонів з російською Федерацією, Республікою Білорусь та Республікою Молдова є важливим завданням, яке допоможе встановити чіткі правові основи та забезпечити ефективну охорону кордону.

Окрім того, на початку 2000-х років необхідно було звернути увагу на проблеми, пов'язані з тимчасовим перебуванням Чорноморського флоту російської Федерації на території України, розробити договірно-правову базу, яка б забезпечила врегулювання цього питання відповідно до національних інтересів України, покращити політику у сфері міграції, забезпечити ефективне регулювання міграційних процесів і захист прав громадян України, які працюють за кордоном, створити сприятливі умови для інтеграції іммігрантів в українське суспільство, зокрема шляхом розробки програм та політик, спрямованих на підтримку соціальної, мовної, культурної та економічної інтеграції іммігрантів.

Окреме місце в стратегії національної безпеки України відводиться партнерському співробітництву та розширенню стратегічної взаємодії з країнами, такими як Республіка Польща, Угорщина, Словаччина, держави Балтії та інші держави регіону, які є членами Європейського Союзу. Важливим напрямком співпраці є розвиток економічної кооперації, енергетична політика, а також спільне вирішення політичних, економічних, безпекових та гуманітарних питань.

Також слід підкреслити значення розвитку стратегічного діалогу та співпраці з Турецькою Республікою, яка виступає провідною державою у Чорноморсько-Каспійському регіоні. Важливими аспектами співпраці з Туреччиною є політичне співробітництво, економічна взаємодія, безпекові питання та гуманітарна співпраця.

Враховуючи такі об'єктивні обставини, важливим стратегічним пріоритетом України у системі міжнародних відносин стала європейська інтеграція. Цей процес має надзвичайно важливе місце серед інших державних пріоритетів та є ключовим фактором для формування зовнішньої та внутрішньої політики країни.

Євроінтеграційний напрямок включає такі фактори, як входження до євроатлантичної системи безпеки, демократичний розвиток, політична система, захист прав людини, модернізація управління бізнесом, зміцнення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості країни.

Стратегічний курс на європейську інтеграцію є визначальним для реалізації національної безпеки України в різних сферах. Проте в 2007 році завдання щодо захисту національної безпеки були визначені переважно декларативно, що ускладнювало досягнення поставлених цілей у подоланні загроз. Деякі зі згаданих загроз залишаються актуальними й донині. Однак,

ключові загрози, які були передбачені фахівцями та політиками, виявились іншими, ніж ті, що були включені в стратегію. На той час не визначено російську федерацію як фактор, що впливає на національну безпеку України і може призвести до втрати незалежності або становлення країни як «сірої зони» на карті Європи.

2.2. Формування державних інститутів для забезпечення національної безпеки України.

З 1991 року постала об'єктивна потреба в координації дій різних гілок влади для забезпечення національної безпеки, тому орієнтуючись на досвід інших країн, було вирішено створити Раду національної безпеки України.

Рада національної безпеки і оборони (секретарі – В. Селіванов, В. Картавцев і В. Горбулін) та Рада оборони України (відповідальний секретар М. Вітовський) були створені у 1991 році. У 1996 році обидва комітети були замінені Радою національної безпеки і оборони України (РНБО), першим секретарем якої став В. Горбулін. Таким чином, інституційна основа Ради була створена у 1991 році, підтверджена Конституцією у 1996 році та врегульована законодавством у 1998 році.

Рада національної безпеки і оборони України створена з метою забезпечення координації та взаємодії між різними органами державної влади в галузі національної безпеки та оборони. Цей конституційний орган відповідає за розробку та реалізацію державної політики в цій сфері, а також за забезпечення координації роботи військових та цивільних органів влади під час проведення військових операцій та забезпечення національної безпеки в разі загрози зовнішньої або внутрішньої безпеки України.

Протягом існування Ради національної безпеки і оборони України її учасники неодноразово змінювалися, проте склад та функції комітету залишалися стабільними. Згідно з законом, головою Ради є Президент України, а до постійного складу ради входять: Прем'єр-міністр України, Міністр оборони України, голова СБУ, Міністр внутрішніх справ України та

Міністр закордонних справ. Структура постійного складу Ради, в особі керівників силових структур, була виправданою в умовах зростаючих загроз навколо України, що було помітно вже наприкінці 1990-х років.

РНБО стала вищим державним органом, який забезпечує визначення стратегічних пріоритетів державної політики у сфері національної безпеки та оборони. Рада та її апарат вирішують унікальні задачі, які знаходяться поза зоною компетенції інших державних органів. Перш за все це міжвідомча координація, а також інформаційно-аналітична діяльність у сфері забезпечення національної безпеки та оборони в таких надважливих питаннях як розвідки та контррозвідки, внутрішньополітичної, воєнної, зовнішньополітичної, економічної безпеки.

Однак, функції координації та контролю є різними речами, перша передбачає узгодження та взаємодію в діяльності учасників управління, а друга потребує владних повноважень у суб'єкта контролю. Рішення РНБО України вводяться в дію указами Президента України, які є обов'язковими до виконання на території країни. Залежно від політичної ситуації, вкрай небезпечно широко трактувати поняття «національна безпека», тому що це може призвести до неправомірних дій, які, як показує вітчизняний досвід, можуть негативно вплинути на стабільність та безпеку держави [27].

При Президентові України Леоніді Кучмі в 1994-1996 роках, відбулося реальне становлення Ради національної безпеки та оборони України як важливого та фундаментального елементу системи державного управління в сфері національної безпеки. Саме на цьому етапі почався пошук варіанту збалансування всіх гілок влади з закріпленням зон обов'язків та повноважень, також відбулось інституційне закріплення системи національної безпеки в Конституції України.

В 1994 році було перепідпорядкування Інституту стратегічних досліджень РНБО, що значно розширило тематику і об'єми фундаментальних та прикладних досліджень. В 1997 році при РНБО був створений Національний інститут українсько-російських відносин, який надалі був реформований в Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Таким чином закладався фундамент науково-методологічного та інформаційно-аналітичного забезпечення системи національної безпеки.

Основним напрямком роботи РНБО стали рішенням проблем Автономної Республіки Крим, розділу Чорноморського флоту з РФ, формування зовнішньої політики України, початок взаємовідносин та інтеграції з ЄС та НАТО, зменшення армії і формування її на контрактній основі, реформування силових структур.

Проте є два періоди у президенстві Л. Кучми, з 1998 року країна невпинно рухалася в бік авторитаризму, головний важіль впливу був у глави Адміністрації президента, потім у В. Медведчука. В 1999 році не провів жодного засідання РНБО, причиною цього були не тільки президентські вибори. Різко знизилась роль Ради національної безпеки та оборони – її виключили зі системи підготовки рішень голови держави, попри те, що цей орган є не тільки контролюючим, а й в першу чергу координуючим.

Якщо уявити національну безпеку як суцільну стіну, яку почали зводити в 1994 році, то саме після 1999 року в ній почали з'являтися глибокі тріщини, які повільно, але незворотно вели її до руйнування восени 2004 року. Відбулась докорінна трансформація системи прийняття рішень і роль РНБО була девальвована.

Наявність РНБО України як інструменту допомагала Президентіві України виконувати свої законодавчо передбачені повноваження в сфері

національної безпеки. Проте, під час загострення політичної боротьби та недостатньо чіткого визначення меж сфери національної безпеки РНБО використовувалось Президентом для постановки та вирішення завдань день в день. Це породило альтернативний центр влади, що призвів до прийняття суперечливих і неузгоджених державно-управлінських рішень, зокрема, щодо соціально-економічного розвитку, що в кінцевому підсумку призвело до зниження ефективності державного управління в цілому.

При Президенті В. Ющенку почався негативний процес всередині РНБО – кадровий калейдоскоп з високою швидкістю неочевидних заміन у апараті Ради. Загалом РНБО зберегла тенденцію до зменшення впливу під час керівництва В. Ющенка, а призначення у РНБО було своєрідною формою почесного вигнання». Відбулась політизація вибудованої системи, наприклад, призначення П. Порошенка секретарем РНБО було організоване з ціллю збалансувати призначення Ю. Тимошенко на посаду прем'єр-міністра України [35].

Рада національної безпеки та оборони з її унікальним статусом та складом дозволяла забезпечувати досягнення консенсусу політичної еліти в життєво важливих для розвитку країни питаннях, проте через надмірну політизацію та партійність у виборі складу Ради відбувалась деградація успішного органу державної влади.

Діяльність Ради національної безпеки та оборони, перш за все, орієнтована на реалізацію загальнонаціональних задач. Без неї не може існувати панорамне бачення всіх державних проблем, всестороннього моделювання викликів та загроз, вироблення аргументованої та зваженої позиції військово-політичного керівництва.

Відродження РНБО з його основними функціями відбулося лише після російської агресії у 2014 році. З того часу Рада стала центральним органом в системі національної безпеки та оборони країни та почала формувати нові «Стратегії національної безпеки України» відносно актуальних загроз часу.

РОЗДІЛ III. ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНИХ ІНСТИТУТІВ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

3.1. Ядерне роззброєння та його вплив на національну безпеку.

Агресія російської федерації проти України призвела до руйнування системи міжнародних відносин, яка ґрунтувалась на гарантуванні територіальної цілісності та суверенітету. Ще до повномасштабного нападу постійний військовий, політичний, економічний, енергетичний та інформаційний тиск росії на Україну актуалізував в українському суспільстві та політикумі питання доречності підписання у 1994 році Будапештського меморандуму. Україна відмовилася від третього за кількістю у світі ядерного потенціалу в обмін на гарантії національної безпеки від країн-підписантів угоди.

Для світової спільноти Україна на початку 1990-тих років залишалася невідомою, далекою, тим не менш загрозливою країною з ядерним запасом зброї. Саме тому було важливо сформуванати вектор майбутньої зовнішньої політики, який чітко визначив би позицію держави щодо ядерної спадщини на СРСР на своїй території. Україна зробила багато кроків для висвітлення та урегулювання цього питання:

– підтвердила готовність дотримуватись принципів неядерних держав, а саме: відсутність виробництва, місць зберігання та неприйняття від інших сторін ядерної зброї. Разом з тим, у 1990 році була підтверджена Декларація про державний суверенітет УРСР [1];

— 24.10.1991 року були оприлюдненні заяви ВРУ про повну ліквідацію ядерних запасів та їх компонентів на території України [5];

– звернулася до парламентів та народів світу 5 грудня 1991 року з

уточненням, що Україна прийме допомогу у знищенні ядерного потенціалу від інших держав [3];

– опублікувала Постанову ВРУ від 9 квітня 1992 року, де рекомендувала Президенту України розпочати переговори з очільниками інших ядерних держав щодо комплексного розв’язання проблеми ліквідації ядерної зброї [6].

З 1992 року Україна починає активне обговорення з країнами, що підписали Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь між СРСР та США (СНО-1). Пріоритетним для України напрямком при створенні проекту договору було закріпити рівноправний статус як з країнами СНД так і з США, та рф.

Протокол до Договору СНО-1 був складений та підписаний у Лісабоні 23.05.1993 р., що являв собою результат попередніх зусиль. Було сформовано наступні умови вивезення ядерної зброї зі своєї території:

- гарантування нацбезпеки України від ядерних держав;
- покриття витрат та фінансування процесу ліквідації ядерної зброї;
- подальша підтримка у вирішенні питань пов’язаних з екологією та гідна компенсація за втрачений ядерний запас [14].

Процес з роззброєння України продовжувався та закріплювався нормативно-правовим актом. Масандрівські угоди, що підписані 3.09.1993 року закріпили кроки України, як сторони-підписанта, у скороченні та ліквідації ядерної зброї. Закріплено угодами було також порядок нагляду за експлуатацією ракетних комплексів (потенційних носіїв) ядерних запасів на території України та рф. Зокрема було визначено шляхи та принципи утилізації ядерних запасів.

Механізм було запущено. Вже 25 жовтня 1993 року черговим важливим кроком до роззброєння стало ухвалення Угоди Україною та США щодо надання першій технічної та фінансової допомоги у ліквідації ядерної зброї та запобіганні її розповсюдження [37].

Після досягнення домовленостей з США, 18 листопада 1993 року Верховна Рада України ратифікувала Договір про СНО-1, але із внесенням тринадцяти правок. Суть яких полягала у вимогах надання надійних гарантій національної безпеки зі сторони ядерних держав, поважати недоторканість кордонів України та утриматись від економічного тиску на неї. Також йшлося про знищення 36 відсотків ракет і 42 відсотків боєголовок. Про подальше роззброєння мова мала йти в рамках приєднання України до переговорів США — рф про СНО-2 [16].

Завдання для української дипломатії полягало в тому, щоб уникнути можливої політичних та економічної ізоляції України через негативну реакцію світової спільноти на Постанову Верховної Ради від 18 листопада 1993 року та отримати з боку США, росії та інших ядерних держав гарантій національної безпеки і належної фінансової та технічної допомоги з ліквідації ядерної зброї, отримання компенсації за вартість високозбагаченого урану, що міститься в усіх (у тому числі тактичних) ядерних боєзарядах.

Задля досягнення певних домовленостей у цьому напрямку, було використано формат тристоронніх переговорів. Учасники перемовин, зокрема Президенти України, США та росії дійшли до домовленостей, суть яких відображена в спільній заяві президентів, включаючи отримання Україною гарантій безпеки, пов'язаних з набуттям чинності Договору СНО-1 та приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.

16 листопада 1994 року Верховна Рада України прийняла закон, який визначав процедуру приєднання України до ДНЯЗ і мав набрати чинності після надання ядерним державам гарантій її безпеки, що в свою чергу відкривало шлях для обміну ратифікаційними грамотами стосовно обох договорів (СНО-1 та ДНЯЗ).

Остаточну правову крапку у питання ядерного роззброєння української держави поставлено 5.12.1994 р. в Будапешті під час засідання Саміту Ради з безпеки і співробітництва в Європі, де відбулося підписання Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (Будапештського меморандуму/ Memorandum on Security Assurances in connection with Ukraine's accession to the Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons). Підписантами були: Леонід Кучма, Борис Єльцин і Білл Клінтон, – а також Прем'єр-міністр Великої Британії Дж. Мейджор. Меморандум закріпив незмінність українських кордонів, незалежність України та новий без'ядерний статус держави, який гарантував їй відсутність економічного тиску та вторгнення на територію держави або, при його здійсненні, реакцію країн-підписантів та їх допомогу [4].

В дипломатичному полі свою позицію щодо меморандуму висловили постійні члени Ради безпеки ООН: Франція та Китай. Фактичним результатом, однак, стали лише урядова заява КНР та декларація від Франції. Ці кроки не зміцнювали правових засад Будапештського меморандуму [32].

Українські представники мали стратегію, спрямовану на те, щоб кінцевий текст мав юридично-зобов'язуючий характер. У той же час, партнерська стратегія полягала в тому, щоб наголосити виключно на політичному характері наданих гарантій. В результаті було досягнуто відносно

компромiсного варіанту - міжнародно-правової домовленості, яка зафіксувала певні політико-правові гарантії незалежності, суверенітету і територіальної цілісності України, а також встановила формальний механізм дипломатичного захисту у разі їх порушення [39].

Пізніше Президент України Леонід Кучма скаже про причини підписання меморандуму, що була впевненість у спокійному майбутньому і «...ми вже будемо жити як у Бога за пазухою. Нам і армія не треба». Наївність політичної і військової верхівки стала фатальною помилкою, яка яскраво проявилась через 10 років і особливо після повномасштабного нападу росії на Україну через 18 років після підписання меморандуму.

Кількість вивезених на територію рф з 1994 по 1996 роки ядерних боєголовок та комплексів для їх запуску на стратегічному рівні сягала 2 тисячі одиниць. Якщо враховувати кількість засобів з ядерним компонентом для застосування на тактичному рівні, кількість вже сягала 5 тисяч одиниць. Датою повного «ядерного» роззброєння України можна вважати 21 травня 1996 року

Утилізація зброї була профінансована за програмою Нанна-Лугапа, у результаті якої Україна отримала близько 500 мільйонів доларів з американського бюджету. Основні шляхи зменшення кількості бомбардувальників стратегічної авіації були: демонтаж, переробка у стан, що не дозволяє використання у військових цілях та передача безпосередньо придатних до використання бомбардувальників росії. Пускові установки були знищені, а майже усі міжконтинентальні ракети було ліквідовано або розібрано для подальшої ліквідації до січня 2002 року.

російська федерація у 2003 році конкретними кроками дала зрозуміти тодішньому Президенту України Л. Кучмі та світу своє сприйняття наслідків

порушення умов Будапештського меморандуму та не виконання наданих гарантій. Спорудження дамби було спробою змінити державний кордон між росією та Україною. Консультації, які були зазначені у шостому пункті меморандуму так і не відбулись, бо Україна ще не мала достатньої політичної ваги на світовій арені.

Наступним кроком стала економічна війна, яка почалась ще у 2004 році і продовжується до сьогодні, яка по суті є порушенням пункту 3 меморандуму. Зокрема, це відобразилося у російсько-українських газових війнах, на обмеженні поставок енергоносіїв в Україну, санкціях щодо експорту окремих видів сільськогосподарської продукції.

Агресія проти держави, яка відмовилася від ядерного захисту своєї суб'єктності в обмін на гарантії безпеки та поваги до її територіальної цілісності та безпеки, нівелювала усю систему безпеки в Європі та світі, також стала випробуванням для політики непоширення ядерної зброї, нівелювавши ДНЯЗ.

Будапештський меморандум як легітимізуючому чиннику ядерного роззброєння України належить важлива роль у становленні зовнішньої політики України в нових геополітичних умовах та реалізації стратегії суб'єктності у міжнародних відносинах. Адже в тогочасних міжнародних відносинах збереження ядерного потенціалу загрожувала Україні міжнародною ізоляцією, яка була пов'язана з тим, що «розміщені на території України ракети були націлені на США» і навіть втратою суверенітету держави [29].

Більше того, без підписання меморандуму та ратифікації Договору про скорочення і обмеження стратегічних наступальних озброєнь не можливо було б сформувати нову постбіполярну систему міжнародних відносин та

зміцнити режим непоширення ядерної зброї. Отримання фінансової допомоги та гарантій безпеки від ядерних держав дозволили Україні продовжити інтеграцію в загальноєвропейські фінансові та структури безпеки та продовжити здійснення ринкових норм та лібералізацію суспільно-політичного життя.

Поза сумнівом, досвід ядерного роззброєння унікальний в своєму роді для міжнародного товариства, оскільки наша держава намагалась розв'язати політичні, економічні і соціальні проблеми знаходячись під всестороннім тиском.

Незважаючи на це, в тих історичних умовах Україні вдалося уникнути міжнародної ізоляції, досягти виходу на міжнародну арену та отримати гарантії безпеки в обмін на ядерне роззброєння. Це стало важливим здобутком молодій державі, яка тільки утверджувалась на міжнародній арені, але вже здійснила важливий крок до загального скорочення ядерних озброєнь.

Про повну слабкість гарантій, які надавались Україні може свідчити те, що в англійському варіанті тексту йдеться не про security safeguards (українською— гарантії безпеки), а про security assurances (українською— запевнення), що передбачає значно слабший характер зобов'язань сторін [31].

Україна під час обговорення, підписання та реалізації меморандуму зробила достатню кількість дипломатичних, економічних та військових помилок. Наша держава знищила стратегічну зброю (бойові головки, ракети, бомбардувальники), які можна було б переобладнати в тактичну і використати як стримуючий фактор від будь-якої агресії. Було завдано великих економічних втрат під час продажу бомбардувальників російській

федерації, оскільки сума їх продажу дорівнювала 3 відсоткам від ринкової ціни.

Упущенням було те, що під час переговорів не розглядалась стратегічна та тактична зброя окремо. Вийшло так, що в Україні залишилась лише тактична зброя, що ослабило нас. Стратегічну зброю було продано або знищено, в цьому була величезна помилка. Сама по собі ракета може використовуватись і без ядерних бойових компонентів, наприклад, як тактичні ракети. Знищено було бомбардувальники стратегічного командування, хоча вони могли використовуватись в якості стримуючого фактору. Було проігноровано довід США, коли їм вдалося переобладнати стратегічний бомбардувальник Rockwell International B-1 Lancer в носій тактичної зброї. Взагалі, для власної безпеки треба було додатково поставити умови збереження хоча б 10 відсотків бомб, бойових головок, ракет та бомбардувальників.

Одночасно з набуттям безз'ядерного статусу було втрачено цілу галузь у господарському комплексі, також було знищено або приведено до стагнації унікальну інфраструктуру.

Проте Будапештський меморандум став лише декларацією, а не юридичним документом. Навіть консультації країн-гарантів, які передбачені в ньому і ті не були виконані. Відмова від ядерної зброї стала стратегічною помилкою української держави. Теперішній міністр закордонних справ України Д. Кулеба нещодавно зазначив, що ми маємо відкрито говорити про історичну правду: Білл Клінтон і Борис Єльцин об'єдналися, щоб змусити Україну віддати зброю, це було зовсім не добровільним кроком. Гарантії, які тоді пообіцяли Україні, виявилися неефективними і неспроможними

зупинити агресора, який поставив за мету знищити українську державу і український народ.

Російсько-українська війна остаточно продемонструвала декларативність Будапештського меморандуму, бо незважаючи на відкриту збройну агресію РФ, держави-учасники не виконали свої зобов'язання щодо України. Ігнорування провідними світовими державами гарантій безпеки Україні може призвести до нового етапу гонки ядерних озброєнь у світі та військових агресій з метою перегляду визнаних кордонів.

3.2. “Кримський сепаратизм” як виклик для національної безпеки України.

Входження Кримського півострову до території України завжди було проблемним питанням у відносинах з російською федерацією. росія доволі часто публічно натякала на несправедливість передачі півострову, тим самим вказуючи на свої наміри «повернути» цю територію. Крим — це важливий регіон для обох країн, оскільки його геополітичне значення полягає в забезпеченні контролю над Чорноморським басейном. Він надає доступ до ключових південних напрямків торгівлі. Окрім того, Крим забезпечує стратегічну перевагу через своє розташування між Європою та Азією. Тож контроль над Кримом є важливим для забезпечення безпеки та економічної стабільності у Чорноморському регіоні та в навколишніх територіях.

росія почала здійснювати політику експансії на українській території Криму, аргументуючи її розміщенням на півострові важливих військових об'єктів, що лишилися з радянських часів. Зокрема, Крим був центром протиракетної оборони колишнього СРСР, головною морською базою Чорноморського флоту, місцем розташування розвідувального пункту з гідроакустичного прослуховування всього Чорноморського басейну, підземної бази підводних човнів у Балаклаві з можливістю прихованого підводного заходу/виходу тощо. росія використовувала різні методи для забезпечення своєї влади над Кримом, такі як: шантажування України енергетичними ресурсами, проведення економічних та інформаційних війн, збільшення військового контингенту на базах Чорноморського флоту, підтримувала та інспірувала створення проросійських політичних сил в

регіоні. росія вважала Крим ключовим регіоном для своїх воєнно-політичних інтересів у Чорноморському басейні.

На початку 1991 року проблема Криму стала однією з головних тем для українського суспільства та відображала широкий спектр думок, більшість з яких були досить радикальними. Потребували вирішення такі питання: статусу Автономної республіки Крим, меж автономії півострову та її закріплення нормативно-правовими актами, державної політики стосовно національних меншин у зв'язку з поверненням кримських татар, подолання соціально-економічних проблем в контексті залежності Криму від материкової України, відсутність контролю за політичною ситуацією у регіоні та ріст впливу російських наративів.

Для підтримки напруженості в Україні керівництво Криму взяло лінію постійного протистояння українському законодавству та українським інтересам. Закон «Про Президента Республіки Крим» став проблематичним і його статус вийшов за межі Конституції Криму, оскільки він називався не лише вищою посадовою особою та главою виконавчої влади, а насамперед «главою держави» без жодної згадки України. Важко пояснити причину відсутності, на той момент, належної реакції зі сторони центральної влади і допущення не лише існування закону, а й проведення подальших виборів Президента Криму. Наразі можна прийти до висновку, що Л. Кравчук не міг тоді скасувати вибори, оскільки вбачав загрозу зі сторони РФ, оскільки були побоювання щодо розвитку ситуації, як у Придністров'ї або Нагірному Карабасі.

Усі кандидати, що брали участь у виборах в АРК, використовували антиукраїнські гасла, але центральна влада сподівалася, що оберуть кандидата, який створить якомога менше проблем та підтримуватиме

проукраїнську спільноту. Згідно з цими критеріями, М. Багров був обраний таким кандидатом, оскільки він був колишнім першим секретарем Кримського обкому партії та головою Верховної Ради АРК, та знаходився у номенклатурних зв'язках з Л. Кравчуком [26].. Однак перемогу здобув лідер виборчого блоку «росія» Ю. Мешков, який виступав за проведення референдуму щодо відокремлення АРК від України та її приєднання до росії.

Проросійські настрої Мешкова стали помітними одразу після його перемоги на виборах. Він перейшов до тактики суцільного ігнорування українського законодавства та не боявся його порушувати. Він висловлював свої наміри відновити Конституцію Республіки Крим від 6 травня 1992 року та вільно заявляв про свою незгоду з перебуванням АРК у складі України. Крім того, у своїх промовах він порушував питання подвійного громадянства, відновлення зони рубля, збройних формувань АРК та передачі Чорноморського флоту росії. Новообраний «президент» бачив потенційну перешкоду у реалізації своїх планах лише у кримських татарах. Він вважав їх опорою української державності в Криму, тому заявив, що Меджліс кримськотатарського народу має саморозпуститись, а національні квоти у парламенті мають бути скасовані [36].

Важливою подією, що загострила становище на півострові і ледь не призвела до застосування зброї, стало розподілення контролю між силовими структурами. Після того, як кримське керівництво планувало взяти під свій контроль структури МВС та СБУ України в автономії, центральна влада прийняла рішення перепідпорядкувати Службу безпеки Криму, МВС Криму і органи юстиції відповідним структурам України, внаслідок цього відбувся розкол силових структур Криму. Він ледь не завершився збройним

конфліктом між міліцією Криму та підрозділами Національної гвардії України.

У відповідь на захоплення майже всіх силових структур Криму Мешковим, центральна влада вирішила захистити СБУ – останній осередок контрольованої Києвом території. Операція включала висадку спецпідрозділу СБУ «Альфа» та оперативної групи до 70 осіб у Сімферополі. Операція з висадки в Сімферополі була проведена спецпідрозділом СБУ «Альфа» та оперативною групою, яка складалась з близько 70 осіб. Метою було запобігти захопленню СБУ своєю людиною від Мешкова та забезпечити оперативну роботу на всьому півострові. «Альфі» вдалося досягти своєї мети, не допустивши до будівлі ні Мешкова, ні іншого кандидата на посаду керівника СБУ, В. Лепіхова [21].

Важливим чинником були дії військово-морських сил в Чорноморському флоті. На той момент, коли проходив процес перемовин, де було домовлено, що всі суперечки між сторонами будуть вирішуватися виключно на політичному рівні, військові частини не вступили в конфлікт. Фактично, таким чином Україна заблокувала можливість захоплення Служби безпеки, що свідчило про її присутність в Криму та готовність вирішувати питання відповідно до закону. За декілька тижнів оперативна група знищила загрозу концентрації силових структур у руках сепаратистів. Було проведено ряд зустрічей з лідерами політичних партій та громадських рухів, представниками професійних, творчих та спортивних організацій. Леонід Кравчук зазначив, що якщо будуть порушені закони України, то «у нас достатньо сил, щоб забезпечити дотримання Конституції».

Мешков не залишив ці події без відповіді. Він дав представникам міліції руки зброю, щоб вони разом з російськими козаками взяли під охорону

стратегічні об'єкти. Для забезпечення порядку в АРК, Міністерство оборони України направило на територію регіону додаткові підрозділи Національної гвардії України та військ спеціального призначення Збройних сил України, загальною кількістю 1300 осіб.

російська федерація активно підтримувала політичне протистояння між центральною та кримською владами, оскільки тоді відбувалося загострення проблем розподілу Чорноморського флоту та визначення статусу м.Севастополь. В цій ситуації Україна намагалась запобігти майбутньому використанню російських чинників в Криму проти себе, тоді як росія намагалась, розділяючи майно, ще більше укріпити свою позицію на півострові. Крім того, тема Чорноморського флоту була червоною ниткою у всьому конфлікті, оскільки були періоди загострення, коли українські та російські сторони могли зіштовхнутися у військовому протистоянні. Київ же в цій ситуації намагався закласти основи своєї безпеки. Меджліс кримськотатарського народу своєю чергою прийняв постанову, закликаючи кримських татар протистояти діям, спрямованим на відокремлення Криму від України через загрозу воєнної ескалації.

Події, що сталися в Криму протягом лютого-травня 1994 року, а також заяви та дії місцевих чиновників Республіки Крим викликали серйозне занепокоєння не лише у представників української влади, а й у міжнародній спільноті. Оскільки утворення сірої зони у Європі з загостреною соціально-політичною ситуацією була вкрай незручною для світу. Міжнародна спільнота засудила кримський сепаратизм та виступили на боці України, підтримавши територіальну цілісність країни. Щодо тогочасного президента рф Бориса Єльцина, він засудив дії кримської влади та заперечив свою підтримку кримського сепаратизму, оскільки намагався підтримувати свій

образ демократичного президента [15]. Через початок війни в Ічкерії, підтримка Мешкова та сепаратизму в регіоні впала, однак росія продовжувала дестабілізувати ситуацію та планувати анексію цього регіону.

Ситуація у Криму змінилася після перемоги на президентських виборах у липні 1994 року Л.Кучми, оскільки він вважався проросійським кандидатом. У кримських політиків зникла спільна ідея, яка полягала протистоянні «націоналістичній» лінії Л. Кравчука та послабленні напруги між Сімферополем і Києвом. Проте, в цей же час, внутрішні суперечності в кримських владних структурах зросли. Це стало особливо помітним під час конфлікту між Ю. Мешковим і Верховною Радою Криму в вересні 1994 року. Конфлікт призвів до зменшення підтримки обох гілок влади і створенні де-факто коаліційного уряду автономії, що поклато край владній монополії сепаратистів і посилило вплив центру, до якого змушені були звертатись обидві сторони. Ю. Мешков був позбавлений більшості повноважень через лояльність нового уряду автономії до Києва. Верховна Рада автономії вступила в тривале внутрішнє протистояння проти опозиції, очолюваної кримськими татарами, які намагалися усунути сепаратистів від керування регіоном [20]..

Загалом, ця ситуація ще раз підтверджував тезу про те, що підтримка Ю. Мешкова і його прихильників серед кримського населення була обмеженою, а їх перемогу на виборах визнавало не все населення регіону. Крім того, під час вибору жителі Криму керувалися радше прагненням до покращення життя, аніж ідейними цінностями. У той же час, процеси, які відбувалися в Криму в той час, були складними через вплив різних дійових осіб з різними інтересами. У 1995 році сепаратистське керівництво Верховної Ради Криму змушене було піти у відставку через втрату політичної ваги, а колишній

Президент Криму Ю. Мешков був вивезений до Москви російськими військовими, де він прожив до 2011 року.

Втім, в кримському парламенті тривали затримки з приведенням Конституції автономії у відповідність до українського законодавства. У той же час, парламент прийняв низку рішень, які були неприйнятними для центральної влади, включаючи спробу усунути керівництво урядом Криму “прокиївського” прем’єра А. Франчука. У результаті чого, 17 березня 1995 року український парламент скасував Закон “Про президента Криму”, а отже, і саму посаду та Конституцію Криму від 6 травня 1992 року. Це було зроблено з метою запобігти антикиївській консолідації гілок кримської влади і надання їм можливості боротися за своє виживання [26].

Однак, приведення кримського законодавства у відповідність до Конституції України та законів України, тобто повернення Криму у правове поле України, виявилось складнішим ніж здавалось. Обсяг повноважень автономії був обмежений, включаючи відмову визнати право на власності на землю та природні ресурси. Центральна влада односторонньо визначила права автономії, не забезпечуючи їх збереження, що вплинуло на процедуру введення Конституції Криму в дію. Згідно з новою процедурою, після ухвалення парламентом Конституції Криму, її повинна була затвердити Верховна Рада України. Л. Кучма також підпорядкував кримський уряд загальноукраїнському, до того часу, поки не була ухвалена нова Конституція.

Очевидно, що зосередивши головний удар по інституту президентства Криму, українські законодавці намагались не допустити антикиївської консолідації гілок кримської влади, надавши їм шанс боротися за своє виживання. Складніше виявилось приступити до приведення кримського

законодавства у відповідність до Конституції України та законів України, тобто повернути Крим у правове поле України [18]. Паралельно обмежувався обсяг повноважень автономії, зокрема за нею вже не визнавалося право власності на землю та природні ресурси. Практично центральна влада пішла на одностороннє визначення прав автономії, без жодної гарантії їх збереження, що відбилося в новій процедурі введення в дію кримської Конституції. Відтепер після ухвалення її парламентом автономії вона мала обов'язково затверджуватись Верховною Радою України. Л. Кучма також перепідпорядкував, до часу ухвалення нової Конституції автономії, кримський уряд загальноукраїнському.

У взаєминах між центром та регіоном стався процес відбудови вертикалі виконавчої влади, крім того відбувалося згасання так званої «війни законів». Загалом, було відкликано 48 з 97 нормативно-правових актів, ухвалених Верховною радою Криму, які суперечили законодавству України. У півострові були створені державні районні адміністрації, які опікувалися урядом Криму, Кабінетом Міністрів України та Президентом України. Це означало, що Крим фактично було включено в уніфіковану систему влади України.

Через своє геополітичне положення Автономна Республіка Крим стала джерелом нестабільності в Україні. Через важливе значення російська федерація не відмовлялась від намірів анексувати цю територію всіма можливими засобами. Та постійно насаджувала в регіоні ідеї «руського миру». Вона розпочала свої дії в 1994-1995 роках з метою дестабілізації регіону шляхом об'єднання політичних сил, які прямо чи опосередковано представляють інтереси та ідеали «руського мира». У цей період кримські сепаратисти в основному скористалися взаємним «боргом» між центром і

автономією: погано підготовлений правовий вимір регулювання автономного статусу Криму. Національна політико-правова ідентичність не могла бути досягнута. Власне, перипетії навколо ухвалення конституції Криму і стали головним помітним погіршенням відносин між Києвом і Сімферополем.

Агресивні дії росії тимчасово припинилися лише через прагнення створити образ демократичної держави. Частково таку роль рф грала через нещодавно підписання Будапештського меморандуму. Оскільки згідно з ним росія гарантувала не зазіхати на територіальну цілісність України. Крім того, у цей час розпочалась війна проти Ічкерії, вона змістила спектр уваги росії і світу на Кавказ та та стала проблемним питанням у відносинах між рф та західним світом.

Скориставшись моментом, Україна побачила перспективу вирішення кримського питання без участі росії. Україна долучилась до вирішення питання АРК шляхом активної участі у конституційному процесі з визначенням обмежень автономії Республіки Крим та узгодження кримських нормативно-правових актів з Конституцією України. Цей процес був завершений затвердженням нових Конституцій України у 1996 році та Конституції АРК у 1998 році, що дало можливість уникнути втручання росії та покласти край «війні законів».

Однак, вплив росії на регіон лишався колосальним, а напруга навколо Чорноморського флоту не зникла. Тож Україна була вимушена піти на поступки російській федерації. Свідченням цього стало заключення трьох базових угод щодо флоту у 1997 році, а саме: про статус та умови перебування Чорноморського флоту на території України, про параметри розподілу Чорноморського флоту, про розрахунок за розподіл флоту та

перебування його на території України. Термін дії угод мав становити 20 років. Їх підписання мало стати плацдармом для створення загальнополітичного договору між Україною та росією. Ці дії влади лише тимчасово зменшили градус напруги у Криму. Оскільки існування Чорноморського флоту росії на території України, який виявився легалізованою п'ятою колоною, дало про себе знати у березні 2014 року. Обидві сторони усвідомлювали, що перенесення головної бази Чорноморського флоту на територію росії буде означати цілковите може офіційне визнання росією повної незалежності України у зовнішній політиці та забезпечить Україну від планів на обмеження суверенітету України.

3.3. Загрози для національної безпеки України з боку росії

російська федерація неодноразово порушувала питання стосовно статусу Кримського півострова, Чорноморського флоту та акваторії Азовського моря. росія проводила політику поступової експансії території українського Криму шантажуючи енергетичними ресурсами, ведучи економічні та інформаційні війни, збільшуючи військовий контингент на базах російського Чорноморського флоту, інспіруючи створення та підтримуючи проросійські політичні сили в регіоні. В 2003 році, незважаючи на визнання обома сторонами кордон між країнами, відбулася перша спроба росією самостійно провести демаркацію кордонів у районі острова Тузла з ціллю перевірити реакцію української держави на можливість зміни кордону і поступливість її керівництва щодо питання надання Керченській протоці та Азовському морю статусу внутрішніх вод росії та України.

У вересні 2003 року зі сторони Таманні в односторонньому порядку почалося будівництво дамби, яка повинна була об'єднати острів Тузла з Краснодарським краєм. російська федерація для уникнення відповідальності не коментувала це будівництво на вищому рівні, «ініціативу» взяв на себе красnodарський губернатор О. Ткачов, який заявив, що будівництво зумовлене винятково метою збереження від руйнування берегу Таманського півострова і можливе пошкодження археологічної спадщини Тмутаракані. Лише через місяць цю ситуацію прокоментував міністр закордонних справ росії І. Іванов, заявивши, що «спорудження дамби, яке ведеться за рішенням красnodарської влади, продиктоване винятково господарсько-екологічними причинами і не має ніякого відношення до переговорів щодо статусу акваторії» [43].

Фактично будівництво дамби почалося 18 вересня, на наступний день після візиту президента рф в. путіна до Краснодарського краю. Офіційно Україна зафіксувала будівництво дамби та відреагувала на нього 28 вересня 2003 року, в цей день МЗС України направили ноту до Москви з проханням прояснити ситуацію, яка склалась в районі острова Тузла.

Очікуючи відповіді з Москви Україна відправила 30 вересня 2003 року посилені наряди прикордонників та поставила пункт спостереження в напрямку Таманського півострова. Після цього розпочалися українсько-російські переговори. росіяни пообіцяли уточнити характер робіт на дамбі. Українські політики, не чекаючи роз'яснень, інтерпретували події, як недружній акт з боку рф з можливою метою анексії Тузли.

Коли довжина дамби вже перевищила 1500 метрів, міністр закордонних справ України К. Грищенко здійснив 6 жовтня візит до Москви зазначивши, що статус острова Тузла обговорюватись не буде, зазначивши: «якщо ми будемо ставити на обговорення цю частину своєї території, то тоді ми маємо бути готові до того, що під сумнів може бути поставлена будь-яка прикордонна частина території нашої держави. Цього не буде» [47].. Прохання рф стосовно виведення українських прикордонників з острова і зупинення будівництва дамби було вирішено обговорити у Києві 30 жовтня.

Голова Державної прикордонної служби М. Литвин окреслив офіційну позицію України у своїй заяві 15 жовтня, де зазначив, що буде захищати острів і готовий до застосування зброї проти порушників державного кордону України. На цей момент на острові вже перебували декілька сотень бійців, курсували катери «Грифи» та «Блискавки», які були оснащені шестиствольними гарматами і кулеметами. Для демонстрації сили та рішучості в районі Керчі Україна почала проводити польоти винищувальної

авіації. У повітрі піднімалися 17 літаків Су-27 та МіГ-29, проведенням польотів керував головнокомандувач Військово-повітряних сил України генерал-лейтенант Я. Скалько. У Керчі зосередилася бригада Національної гвардії України з усіма видами важкої бойової техніки. В цей же час з обох сторін конфлікту звучали гасла про братерство та історичну дружбу народів [29].

російська сторона в обличчі голови адміністрації Президента рф А. Волошин під час зустрічі з журналістами 20 жовтня озвучила проблематику будівництва дамби: «Ніколи росія не залишить Україні Керченську протоку. Досить того, що Крим сьогодні український». Схожі заяви неодноразово звучали ще й від голови комітету Держдуми рф з міжнародних справ Д. Рогозіна.

Такі публічні висловлювання підняли градус конфлікту та викликали відповідну реакцію України. Зокрема, було проведено спеціальне засідання ВРУ щодо російсько-українських відносин, на засіданні РНБО було прийнято рішення про захист острова Тузла, повідомлено ООН та НАТО про можливий конфлікт і готовність України чинити військовий опір. МЗС України направило в Москву ноту з попередженням щодо російської відповідальності за можливий розвиток події, а тодішній президент України Л. Кучма здійснив ряд спроб додзвонитися до В. путіна, проте відповіді на свої дзвінки він не отримав впродовж двох днів.

В цей же час українські прикордонники затримали російський буксир «Труженник», який порушив державний кордон та проводив розвідку з фото та відеофіксацією острова. росія використала свою п'яту колону у АРК та організовувала проведення мітингів під гаслами щодо передачі росії острова Тузла та всього Криму.

Оцінивши високі ризики воєнного конфлікту, оскільки до державного кордону залишалось всього 102 м, Президент України Л. Кучма передчасно закінчив свій візит до Бразилії і повернувся в Україну. Прикордонникам на острові було надано наказ відкривати вогонь на ураження у випадку наближення росіян до державного кордону. Під час перельоту Л. Кучми до Сімферополя В. путін все ж взяв слухавку та у розмові пообіцяв, що будівництво дамби буде зупинене. 23 жовтня Л. Кучма відвідав особисто острів Тузла зі з'ясуванням ситуації на острові і оцінки масштабів будівництва дамби і загроз для українського кордону.

24 жовтня у Москві зустрілись прем'єр-міністри росії та України М. Касьянов і В. Янукович. У ході перемовин було досягнуто рішення про відмову російської сторони від продовження будівництва дамби. На наступний день на острові Тузла почалося будівництво нової української прикордонної застави і встановлено українські державні символи.

30-31 жовтня 2003 р. було проведено заплановані переговори України і росії щодо острову Тузла. В результаті губернатор Краснодарського краю О. Ткачов за дорученням прем'єр-міністра рф М. Касьянова зупинив будівництво дамби за 102 метри від державного кордону України. 12–13 липня 2005 р. прес-служба МЗС України оголосила, що рф визнала приналежність Україні острова Коса Тузла та «вод навколо нього», проте Департамент інформації та друку МЗС рф відмовився від цього і зазначив, що правовий статус острова Тузла залишається невизначеним.

російсько-український конфлікт на острові Тузла став першим територіальним викликом В. путіна для розкачування ситуації в регіоні та випробування українського керівництва.

Загалом ціллю рф з будівництва дамби до острова Тузла було досягти надання Азовсько-Керченської акваторії статусу спільних внутрішніх вод з встановленням державного кордону по дну моря, а не як прийнято у світовій практиці – по водній поверхні [46]. В результаті, рф, в основному, задовільнила свої головні інтереси підписавши 24 грудня 2003 року Договір про співробітництво у використанні Азовського моря і Керченської протоки з Україною, де визначався статус Азовського моря та Керченської протоки як спільних внутрішніх вод, а торгові суда та військові кораблі рф користувалися свободою судноплавства і більше не сплачували мито [33].

Україні вдалося тимчасово ліквідувати загрозу втрати частини своєї території, показати стійку позицію та готовність рішуче діяти на виклики, а також консолідувати майже всіх українських політичних діячів навколо ідеї суверенітету та територіальної цілісності нашої держави. Тузла вплинула й на майбутні президентські вибори в Україні, оскільки під час конфлікту підтвердила публічну слабкість проросійських сил всередині країни. Як зазначав політолог Паламарчук, Тузла майже розділила сіамських близнюків – істеблішменти двох країн [12].

Таким чином, рф ще у 2003 році визначила свої геостратегічні інтереси пов'язані з анексією українських територій. Конфлікт навколо острова Тузла, який розгортався майже 20 років тому, показав російському керівництву, що без належної підготовки захопити українські землі не вдасться. росія стала готуватися до військової операції, яку і почала реалізовувати з лютого 2014 року. В процесі окупації АРК та прилеглих до неї морських акваторії було захоплено також острів Тузла. Окупаційна влада порушуючи норми міжнародного права передала його до складу Краснодарського краю та

побудувала через острів так званий Кримський міст. Керченську протоку було оголошено внутрішніми водами рф, а АРК частиною росії.

ВИСНОВКИ

Неможливо уявити існування незалежної держави на світовій арені без визначених концептуальних основ національних інтересів та комплексу загроз, які стоять перед країною. Ці аспекти формують національну безпеку, яка включає в себе військову, економічну, політичну, соціальну, інформаційну, енергетичну, ресурсу та культурну складові. Для забезпечення національної безпеки державі необхідно розробити комплексну стратегію, яка враховуватиме всі аспекти життя країни, а також відповідні державні програми та заходи. Стратегія національної безпеки дозволяє отримати повний обсяг інформації про стан держави, її потенціал та можливості, а також про внутрішні та зовнішні загрози, що можуть виникнути в майбутньому.

Незважаючи на те, що Україна постійно перебувала під економічним, політичним, культурним та інформаційним тиском, сформувавши базову програму «Стратегії національної безпеки України» вдалося лише на шістнадцятий рік незалежності країни.

«Стратегія національної безпеки України» була прийнята у 2007 році з метою визначення завдань та пріоритетів у забезпеченні національної безпеки країни. Основні загрози, що вказувалися у документі, були пов'язані з тероризмом, екстремізмом, корупцією, організованою злочинністю, наркобізнесом, транснаціональними загрозами та незаконною міграцією.

У визначенні таких пріоритетів і стратегічних цілей, обумовлених національними інтересами України внутрішнього і зовнішнього характеру, ключову роль відіграли політичні й соціально-економічні процеси в

міжнародних відносинах, зокрема глобалізація та міжнародна економічна й політична інтеграція.

Однак сформульовані завдання щодо захисту національної безпеки мали суто декларативний характер, тому їх виконання було недостатнім. Вказані виклики залишаються актуальними і на теперішній час, проте не були визначені ключові загрози, які виявилися найбільш значущими для національної безпеки України в майбутньому.

Безпекова політика формувалась неповноцінно, оскільки на той момент керівництво країни не наважилось визначити російську федерацію як фактор, що впливає на національну безпеку України і може призвести до втрати незалежності країни або її становлення як «сірої зони» на карті Європи.

Незважаючи на підтримку росією кримських проросійських сил, наявність Чорноморського флоту РФ на території України, спроби демаркації кордонів в районі острова Тузла, створення «п'ятої колони» у ешелонах владних структур, газової війни 2005-2006 років та обмеження щодо енергоносіїв, парадигма «Україна-росія» у «Стратегії національної безпеки України» визначалась як партнерська.

Одразу після публікації «Стратегії національної безпеки України», відбулося декілька подій, які зафіксували зовнішньополітичний курс росії та роль України у цьому процесі. Промова Президента РФ В. Путіна у Мюнхені на конференції щодо політики безпеки у 2007 році та доктрина зовнішньої політики новообраного Президента РФ Д. Медведєва у 2008 році відобразили, що росія розглядає Україну як свій стратегічний геополітичний ресурс для відновлення себе як одного із впливових центрів багатопольярного світу [25].

росія оголосила своє бачення розвитку світової спільноти, що визначається стрімкою дезінтеграцією системи міжнародних відносин, трансформацією світу від монополярного до багатополярного, утворенням 4-5 світових держав, серед яких має бути й росія зі своєю регіональною зоною впливу. Зовнішній вектор діяльності імперської держави-корпорації рф передбачало проведення агресивної експансіоністської зовнішньої політики [25]. Тут проявила стратегічна помилка нашої держави у відсутності проактивності на виклики в умовах швидко змінюваного світу, що призвело до стрімкого втрачання суб'єктності Україною та перетворення її на об'єкт міжнародних відносин.

Незважаючи на озвучені тези та реальні дії російської сторони, у «Стратегію національної безпеки України» було внесено зміни лише у 2012 році. На жаль, зважаючи на внутрішню ситуацію в країні та зовнішній тиск рф у стратегії була зафіксована політика позаблоковості України, що означало відмову від раніше визначеного курсу щодо інтеграції до НАТО, та визначення російської Федерації як стратегічного партнера.

Розглядаючи формування національної безпеки України, як комплексного стратегічно обумовленого плану розвитку країни в довгостроковій перспективі, вона має враховувати російську федерацію головною загрозою національній безпеці України, як мінімум, на найближчі десятиріччя. Сама ж Стратегія національної безпеки України має базуватись на українських інтересах, що неможливо без високого рівня життя українських громадян, який забезпечується розвинутою ринковою економікою, верховенством права та доступністю судової системи. Основним напрямком стратегії повинно бути: формування боєздатних Збройних сил, озброєння яких має у максимально можливому розмірі

вироблятися військово-промисловим комплексом держави. Не менш важливим пріоритетом повинно бути членство України в НАТО, як єдино можливий варіант забезпечення довгострокової безпеки. При цьому стратегія має оновлюватись відносно актуальних викликів в царині безпеки при незмінності її стратегічних завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела:

Законодавчі та нормативні документи:

1. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).
2. Декларація про державний суверенітет України : Декларація Верхов. Ради Укр. Рад. Соціаліст. Респ. від 16.07.1990 р. № 55-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).
3. До парламентів і народів світу : Звернення Верхов. Ради України від 05.12.1991 р. № 1927-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1927-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).
4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї : Меморандум Україна від 05.12.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text (дата звернення: 07.05.2023).
5. Про без'ядерний статус України : Заява Верхов. Ради України від 24.10.1991 р. № 1697-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).
6. Про додаткові заходи щодо забезпечення набуття Україною без'ядерного статусу : Постанова Верхов. Ради України від 09.04.1992 р. № 2264-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2264-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).
7. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19.06.2003 р. № 964-IV : станом на 8 лип. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

8. Про основні напрями зовнішньої політики України : Постанова Верхов. Ради України від 02.07.1993 р. № 3360-ХІІ : станом на 20 лип. 2010 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3360-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

9. Про проголошення незалежності України : Постанова Верхов. Ради України від 24.08.1991 р. № 1427-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

10. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 12.02.2007 р. № 105/2007. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

Література:

Монографії та аналітичні доповіді:

11. Білорус, О.Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку. Робочий документ.- К.: НАН України. Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин, 1998. - 416 с.

12. Горбулін В. Без права на покаяние. Харків : Фолио, 2009. 379 с.

13. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: Підручник / Горбулін В.П., Качинський А.Б. – К.: Інтертехнологія, 2009. – 272 с.

14. Зленко А. Дипломатия и политика : Украина в процессе динамических геополитических перемен. Харьков : Фолио, 2004. 559 с.

15. Зовнішня політика України в умовах глобалізації. Анотована історична хроніка міжнародних відносин (1991-2003) / С.В. Віднянський [та ін.]; Національна академія наук України (Київ), Інститут історії України. Київ : Генеза, 2004. 616 с.

16. Івченко О. Україна в системі міжнародних відносин: історична ретроспектива та сучасний стан. Київ : РІЦ УАННП, 1997. 688 с.
17. Качинський, А. Б. Безпека, загрози та ризик / А. Б. Качинський. – К. : ІНБ РНБО; НА СБ України, 2004. – 472 с.
18. Копиленко О. Л. Автономна республіка Крим: проблеми правового статусу : Монографія. Київ : Таксон, 2002. 342 с.
19. Кремень В. Г. Політична безпека України : концептуальні засади та система забезпечення : монографія / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко ; Рада національної безпеки і оборони України. - Київ : МАУП, 1998. - 90 с. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/896bcd94-a136-440d-893c-ebad4256b4e0>
20. Крим в етнополітичному вимірі / авт. кол.: М. Панчук (кер.) та ін.; ред. кол.: І. Ф. Курас (гол.) та ін.; рец.: д. і. н. О. Майборода, д. і. н., чл.-кор. НАН України В. Євтух ; Національна академія наук України (Київ), Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – Київ: Світогляд, 2005. – 533 с. : карти. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/0001967>
21. На сторожі незалежності держави. 10 років службі безпеки України. Київ, 2002. С. 16-17. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Vronska_Tamara/Na_storozhi_nezalezhnosti_derzhavy_10_rokiv_sluzhbi_bezpeky_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=hnd25p63d900be0pt43vfn6ve2 (дата звернення: 31.03.2023).
22. Нижник Н.Р., Ситник Г.Л., Білоус В.Т. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан і тенденції розвитку): Навч. посіб. для вищих навч. закл. / За заг. ред. П.В. Мельника, Н.Р. Нижник. - Ірпінь, 2000. - 304 с.

23. Парахонський Б.О. Національні інтереси України (духовно-інтелектуальний аспект): Монографія. Сер. «Наукові доповіді». - Вип. 6. - К., 1993. - 43 с.

24. Перепелиця Г. М. Зовнішня політика України 2006 рік. Стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Київ : Стилос, 2007. 270 с.

25. Перепелиця Г. М. Зовнішня політика України 2008 рік. Стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Київ : Стилос, 2007. 334 с.

26. Політичний процес в Автономній Республіці Крим: особливості, суперечності, прорахунки (1991-2014 рр.) / Аналітична доповідь. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2016. – 304 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/polit_process_209.pdf

27. Ситник Г.П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): Підручник К.: НАДУ, 2012. – 544 с. URL: <https://ktpu.kpi.ua/wp-content/uploads/2014/02/Derzhavne-upravlinnya-u-sferi-natsionalnoyi-bezpeki.pdf>

28. Стратегії розвитку України: теорія і практика / ред. О. Власюк. Київ : Нац. ін-т стратег. дослідж., 2002. 817 с.

29. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. :НІСД, 2010. – 288 с.

30. Хроніка міжнародних відносин (1991-2003) / С. В. Віднянський [та ін.]; Національна академія наук України (Київ), Інститут історії України. К.: Генеза, 2004. – 616 с.

Періодичні видання:

31. Василенко В. On assurances without guarantees in a «shelved document». Газета «День». URL: <https://day.kyiv.ua/en/article/close/assurances-without-guarantees-shelved-document> (дата звернення: 07.05.2023).

32. Гай-Нижник П. П. Будапештський меморандум: передумови і наслідки (не)гарантії національної безпеки України. URL: http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/doc/2019doc_memorandum.php (дата звернення: 07.05.2023).

33. Гай-Нижник П. П. Загострення навколо острова Коса Тузла 2003 р. як складова геостратегічної операції російської Федерації щодо оволодіння акваторією Азовського моря та окупації-анексії Криму // Південь України: етноісторичний, мовний, культурний та релігійний виміри: збірка наукових праць. – Вип.6. – Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2017. – С.86–93. URL: <http://www.hai-nyzhnyk.in.ua/downloads/2017doc.tuzla.pdf> (дата звернення: 03 березня 2023)

34. Гончаренко А, Джангужин Р., Лисицын Э. Гражданский контроль и система национальной безопасности // Зеркало недели. - 2002. – № 35.

35. Калашников П. РНБО – велике і могутнє. Що це за орган, який може відібрати нафтопровід і «забанити» Медведчука. Hromanske. 2021. URL: <https://hromadske.ua/posts/rnbo-velike-i-mogutnye-sho-ce-za-organ-yakij-mozhe-vidibrati-naftoprovid-i-zabaniti-medvedchuka> (дата звернення: 07.05.2023).

36. Ключ А. Протистояння української влади та проросійських сил в криму у 1994–1995 роках: шляхи подолання кримського сепаратизму. // Молодий вчений. 2023. № 3 (115). С. 18–23. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2023-3-115-3> (дата звернення: 07.05.2023).

37. Кондратенко О. Процес ядерного роззброєння України. Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: економіка, право, політологія, туризм. URL:

<https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/IMV/article/view/3265> (дата звернення: 07.05.2023).

38. Кравець Є. Національна безпека України: до концепції законодавства // Вісник АПрН України. — 1994. — № 1. — С. 83 - 90.

39. Міжнародно-правовий статус Будапештського меморандуму «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї» / І. Лоссовський, О. Копил // Україна дипломатична. - 2015. - Вип. 16. - С. 364-373. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrdip_2015_16_67

40. Перепилиця Г.М. Без'ядерний статус і національна безпека України // Воєнна безпека.- К.: Національний ін-т стратегічних досліджень, 1998. - Вип. 6. - 108 с.

41. Розробка стратегії національної безпеки з урахуванням принципів національної стійкості / О. О. Резнікова // Стратегічна панорама. - 2018. - № 2. - С. 5-11. URL:: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Strp_2018_2_3 (дата звернення: 07.05.2023).

42. Санченко А. Вплив процесу утвердження національної ідентичності на державотворення в Україні. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2011. № 3 (53) трав. - черв. С. 279–288. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/sanchenko_vplyv.pdf

43. Служинська І. Геополітичні й екологічні проблеми Тузли // Регіональна історія України: Зб. наук. ст. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — Вип. 4. — С. 135-146.

44. Співак М. СТРАТЕГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-223-4-131> (дата звернення: 07.05.2023).

45. Чекаленко Л. Національна безпека України: система реалізації. Зовнішні справи. Політичні науки. 2016. № 11. С. 17–19.

Новини:

46. Кучма до та після Тузли. Українська правда. 2003. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2003/10/23/4375008/> (дата звернення: 03 березня 2023).

47. Статус Тузли обговорюватись не буде. BBC Ukraine. 2003. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2003/10/printable/031028_tuzla_borderguards (дата звернення 03 березня 2023).